

Archeologisch onderzoek op de Noordbargeres te Emmen, gemeente Emmen.

**M.J.M. de Wit
M. Essink, C. Koopstra & I.-L.M. Stuijts**

ARC-Publicaties 26

**Groningen
1999
ISSN 1574-6879**

DE NOORT

ZEE

GALLIÆ

PARS

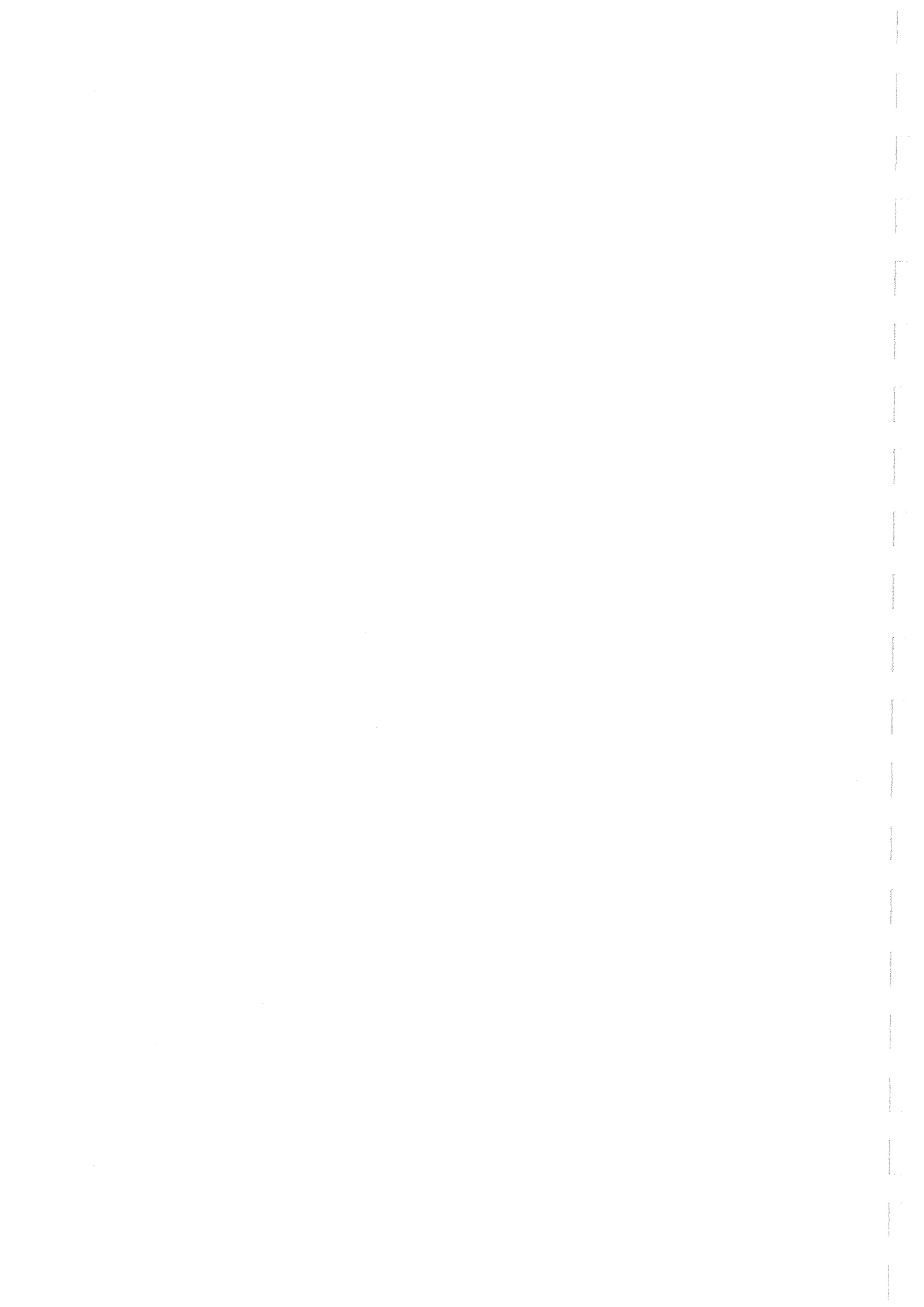
Paris

Reims

© Metz

INHOUD

VOORWOORD	5
INLEIDING	7
aanleiding van het onderzoek	
NOORDBARGERES I	9
ligging van het terrein	
doel van het onderzoek	
onderzoeksstrategie en werkwijze	
RESULTATEN	12
AAO	12
graven	
nederzettingssporen	
VLAKDEKKEND ONDERZOEK	14
graven	
nederzettingssporen	
CONCLUSIE	18
NOORBARGERES II	19
inleiding	
ligging van het terrein	
onderzoeksstrategie en werkwijze	
RESULTATEN	21
huisplattegronden	
komhutten	
waterkuilen	
schuur	
spieker	
afvalkuilen	
overige sporen	
CONCLUSIE	27
NOORDBARGERES III	29

Inleiding	
Ligging van het terrein	
Werkwijze	
RESULTATEN	30
CONCLUSIE	31
CONCLUSIE VAN NOORDBARGERES I, II en III	32
LITERATUUR	33
AFBEELDINGEN	34
BIJLAGE I	35
beschrijving van de metalen voorwerpen	
BIJLAGE II	39
Het houtskoolonderzoek	
BIJLAGE III	46
Tabellen ijzerslakken en ijzeren voorwerpen	
BIJLAGE IV	45
Documentatie	
COLOFON	48

VOORWOORD

In Nederland is een verheugende ontwikkeling gaande. Steeds vaker wordt rekening gehouden met het bodemarchief, de materiële overblijfselen van onze voorouders in de bodem. Aan de ene kant wordt deze gang van zaken door wetgeving ondersteund, aan de andere kant is het toch vooral een gevolg van de groeiende interesse in het leven van onze voorouders.

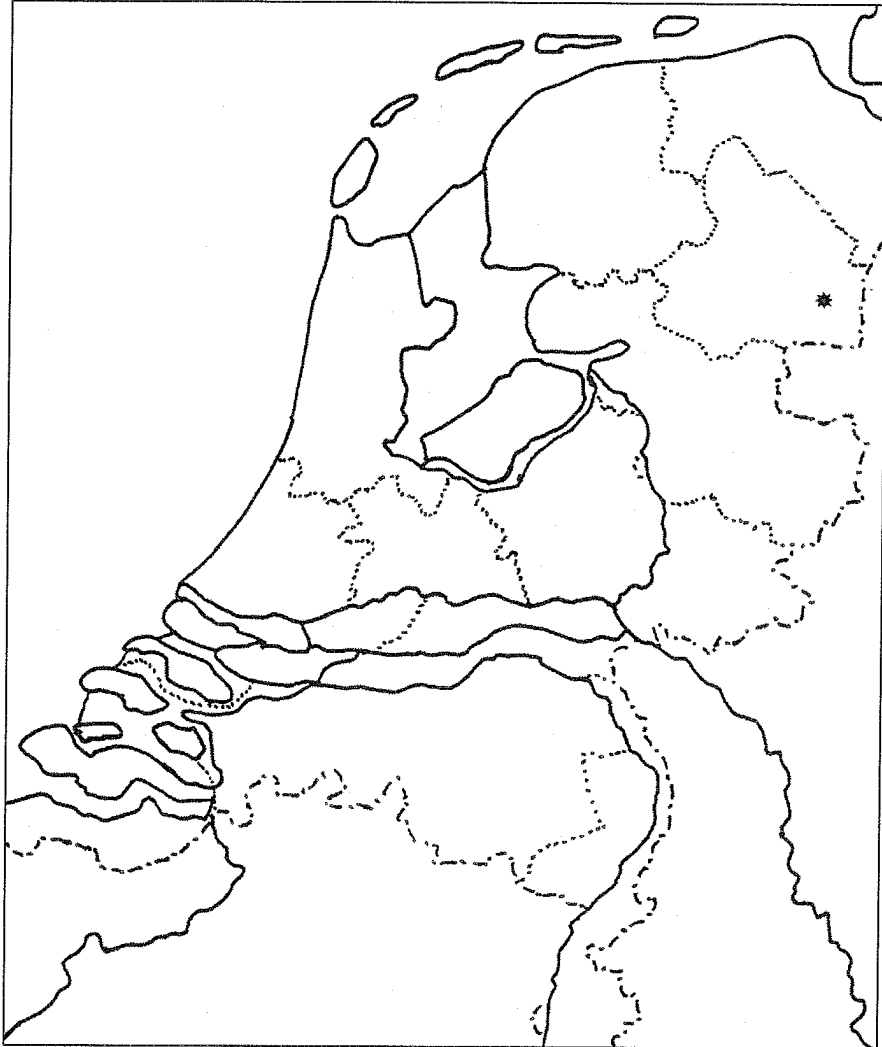
Sinds enige jaren mag gezegd worden dat de Gemeente Emmen voorop loopt in deze ontwikkeling. In samenwerking met het Noorderdierenpark heeft men op de Noordbargeres een archeologisch onderzoek laten uitvoeren dat qua resultaat van nationaal belang is.

In dit Standaardrapport worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Onder leiding van Mevr. Drs. M.J.M. de Wit hebben de medewerkers van ARC met veel genoegen aan deze opgraving deelgenomen. De samenwerking met de Provinciaal Archeologen, Dr. W.A.B. van der Sanden voor de provincie en Drs. T. van de Berg voor de ROB, werd als zeer aangenaam ervaren. De wetenschappelijke begeleiding van Dr. P.B. Kooi van het Groninger Instituut voor Archeologie alsmede de ondersteuning van Drs. J.N. Lanting werden zeer gewaardeerd. Maar vooral de vruchtbare samenwerking met de Gemeente Emmen zal de medewerkers van ARC nog lang in de herinnering blijven. De ruimte die aan het archeologisch onderzoek werd gegeven heeft tot deze opmerkelijke resultaten geleid.

Drs. J. Schoneveld
Directeur ARC
Rijksuniversiteit Groningen

Afb 1: de ligging van Emmen

INLEIDING

Aanleiding van het onderzoek

In september 1996 heeft de afdeling Ruimtelijke Ordening en Stadsvernieuwing van de gemeente Emmen een ontwerp vastgesteld voor een bestemmingsplan voor de Noordbargeres, gesitueerd ten westen van het centrum van Emmen en ten noorden van het dorp Noordbarge (afb. 1 en 2).

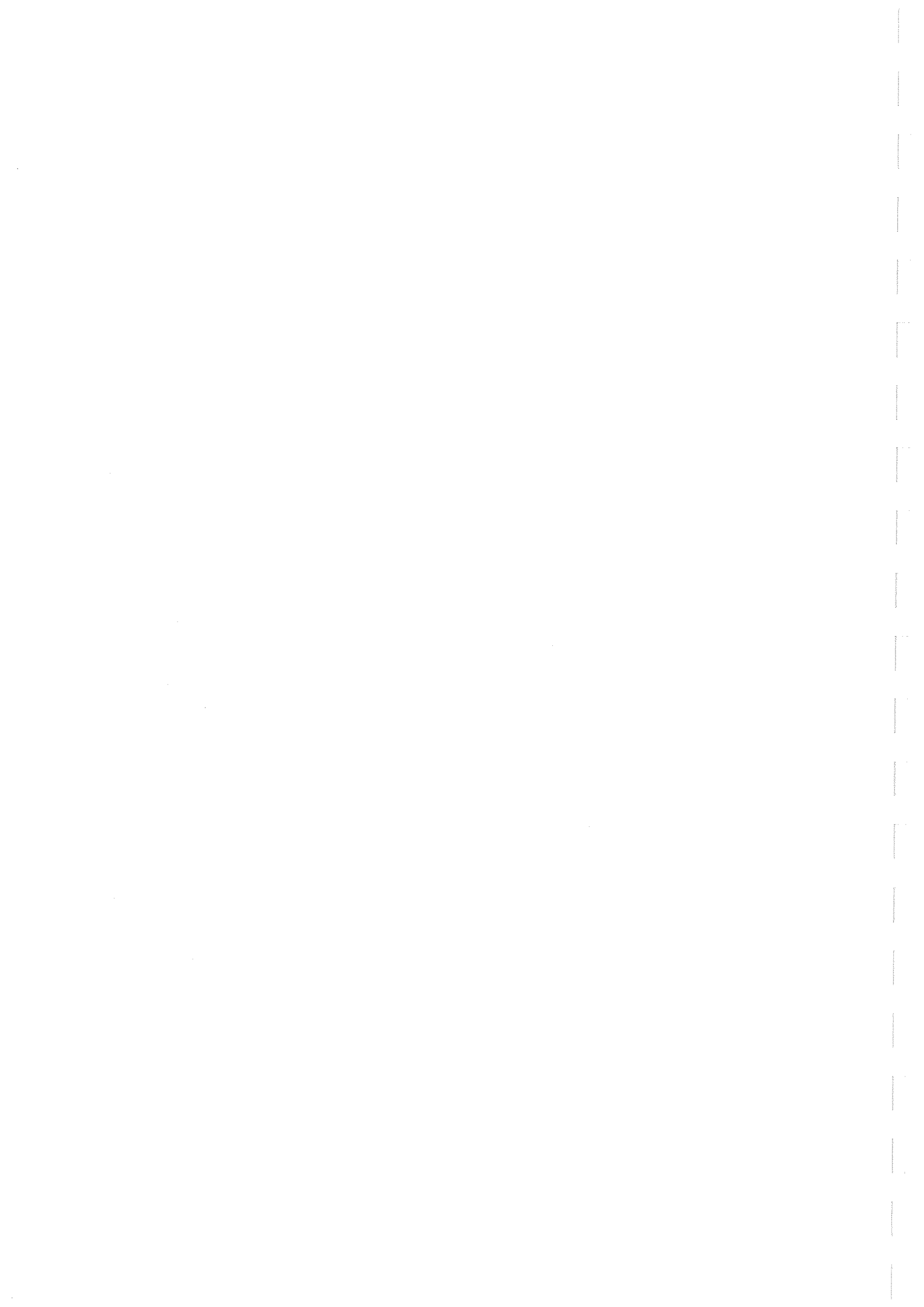
Het zuidelijk deel van dit gebied is bestemd voor het Noorderdierenpark, dat hier gaat uitbreiden middels het themapark Waterland. Dit bestemmingsgebied is zo'n 50 ha groot. Het oude en het nieuwe deel van het dierenpark worden met elkaar verbonden d.m.v. een loopbrug over het centrum van Emmen, de Traverse. Op de Noordbargeres is tevens ruimte gereserveerd voor een grote parkeerplaats, een plein en de plaats waar de Traverse begint/eindigt, de entree voor het nieuwe dierenpark.

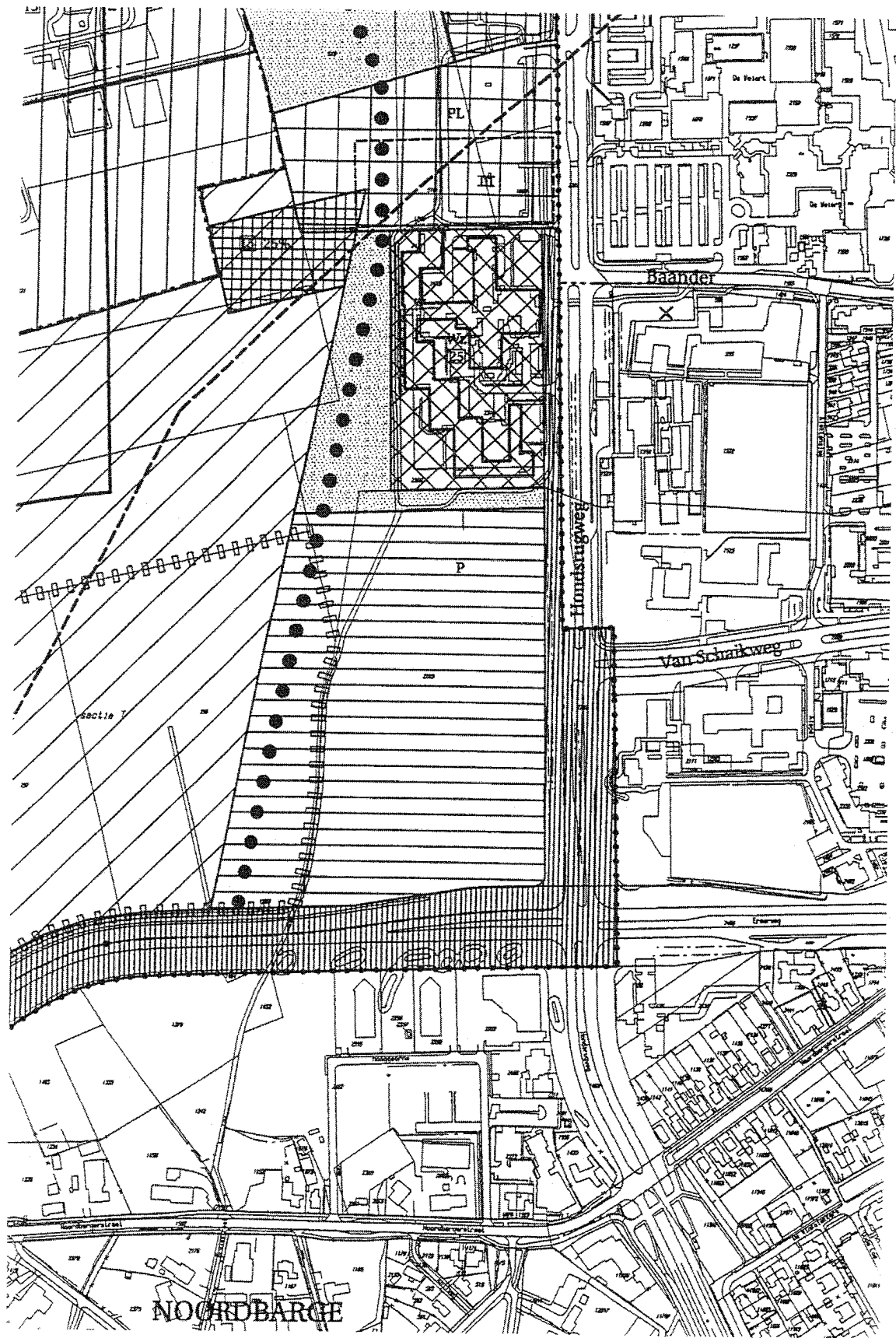
De gemeente Emmen vroeg Archaeological Research & Consultancy (ARC) van de Rijksuniversiteit Groningen een archeologisch verkennend onderzoek voor het zuidelijk deel van de Noordbargeres te realiseren. In november 1998 werd gedurende twee dagen een booronderzoek uitgevoerd door het ARC, waarbij de terreinen waar de parkeerplaats en de entree komen, werden onderzocht.

Uit de boringen bleek dat het bodemprofiel vrijwel overal intact was; het esdek, de in de Middeleeuwen opgebrachte laag plaggen die dienst deed als akkerland, was niet erg verstoord. Een aantal boringen gaf blijk van aanwezigheid van antropogene sporen (oud loopniveau, houtskool). De conclusie van het booronderzoek was dat de Noordbargeres zeer waarschijnlijk een rijk bodemarchief heeft, dat is beschermd door het esdek (zie Ufkes & Schoneveld, 1998).

Vervolgens werd door de gemeente Emmen opdracht gegeven tot het uitvoeren van een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) voor de terreinen waar geboord was, voor een terrein waar (een deel van) het ontvangstplein komt en voor een terrein waar het Noorderdierenpark ook gaat bouwen (afb. 2). Op grond van de gegevens van deze AAO werd vervolgens besloten delen van het onderzoeksgebied vlakdekkend op te graven.

Dit onderzoek werd door het ARC uitgevoerd in vier fasen, van 2 t/m 24 maart, van 19 april t/m 12 mei, van 4 t/m 18 juni en van 28 juni t/m 12 juli 1999. De dagelijkse leiding was in handen van Mevr. Drs. M.J.M. de Wit; Mevr. Drs. M. Essink had de leiding over de laatste fase van het onderzoek, Noordbargeres III. Dr. P.B. Kooi was gedurende de hele periode verantwoordelijk voor de wetenschappelijke leiding.

Afb. 2: het onderzoeksgebied op de kaart van het bestemmingsplan Noordbargeres

NOORDBARGERES I¹

Ligging van het terrein

Het terrein waar de nieuwe parkeerplaats van het Noorderdierenpark gaat komen, Noordbargeres I, ligt ten zuiden van het bejaardencentrum De Holdert. Aan de zuidkant wordt het begrensd door de Ermerweg en aan de oostkant door de Hondsrugweg. Als westelijke grens is het fietspad naar De Holdert (de oude Kerkweg) aangehouden; eigenlijk loopt het terrein nog een stukje door, maar het land aan de westkant van het fietspad is nog niet beschikbaar en kon daarom niet worden onderzocht. De oppervlakte van Noordbargeres I bedraagt 175 m bij 265 m.

Het terrein wordt gebruikt als grasland en ligt vrij hoog (de Noordbargeres ligt op de zuidelijke uitloper van de Hondsrug). In het midden van Noordbargeres I ligt een verhoging in noordzuid richting waarop een bomenrij is geplant. Tevens ligt ten oosten van deze bomenrij een grote recente verstoring, die ongeveer halverwege het terrein naar het oosten afbuigt; het gaat hier om een oude waterleiding die wegens de aanwezigheid van asbest verwijderd is. De verstoring gaat diep, dieper dan het vlak van de sleuven (in proefsleuf 14 werd een klein stukje van de verstoring aangesneden). In de werkputten die op Noordbargeres II zijn aangelegd, is deze oude waterleiding ook weer te zien.

Doel van het onderzoek

Het doel van de AAO is om door middel van 4 meter brede proefsleuven, die om de 21 meter worden aangelegd, inzicht te krijgen in wat voor archeologische sporen er zich in de bodem bevinden. Het is een verkennend onderzoek, aan de hand waarvan wordt bepaald of (delen van) het terrein waardevol genoeg zijn voor verder onderzoek of eventueel behoud.

Tijdens de volgende fase, de volledige opgraving van het noordoostelijk deel van het terrein, werd zoveel mogelijk archeologische informatie in de vorm van grondsporen en materiaal, bestudeerd en gedocumenteerd.

Onderzoeksstrategie en werkwijze

Proefsleuf 1 t/m 11 liggen aan de oostkant van het terrein en zijn van zuid naar noord aangelegd. Proefsleuf 3 t/m 11 zijn aangelegd tot aan de bomenrij/recente verstoring in het midden van het terrein. Proefsleuf 12 t/m 23 liggen in het verlengde van deze sleuven (zie afb. 3). Alle sleuven zijn oost-west georiënteerd. Het profiel is als volgt opgebouwd: bouwvoor-esdek-vast zand. Het vaste zand bevat veel leem. De gemiddelde dikte van de bouwvoor is 30 cm; dit is tevens de gemiddelde dikte van het esdek. Het niveau waarop de archeologische sporen kunnen worden aangetroffen ligt direct onder het esdek.

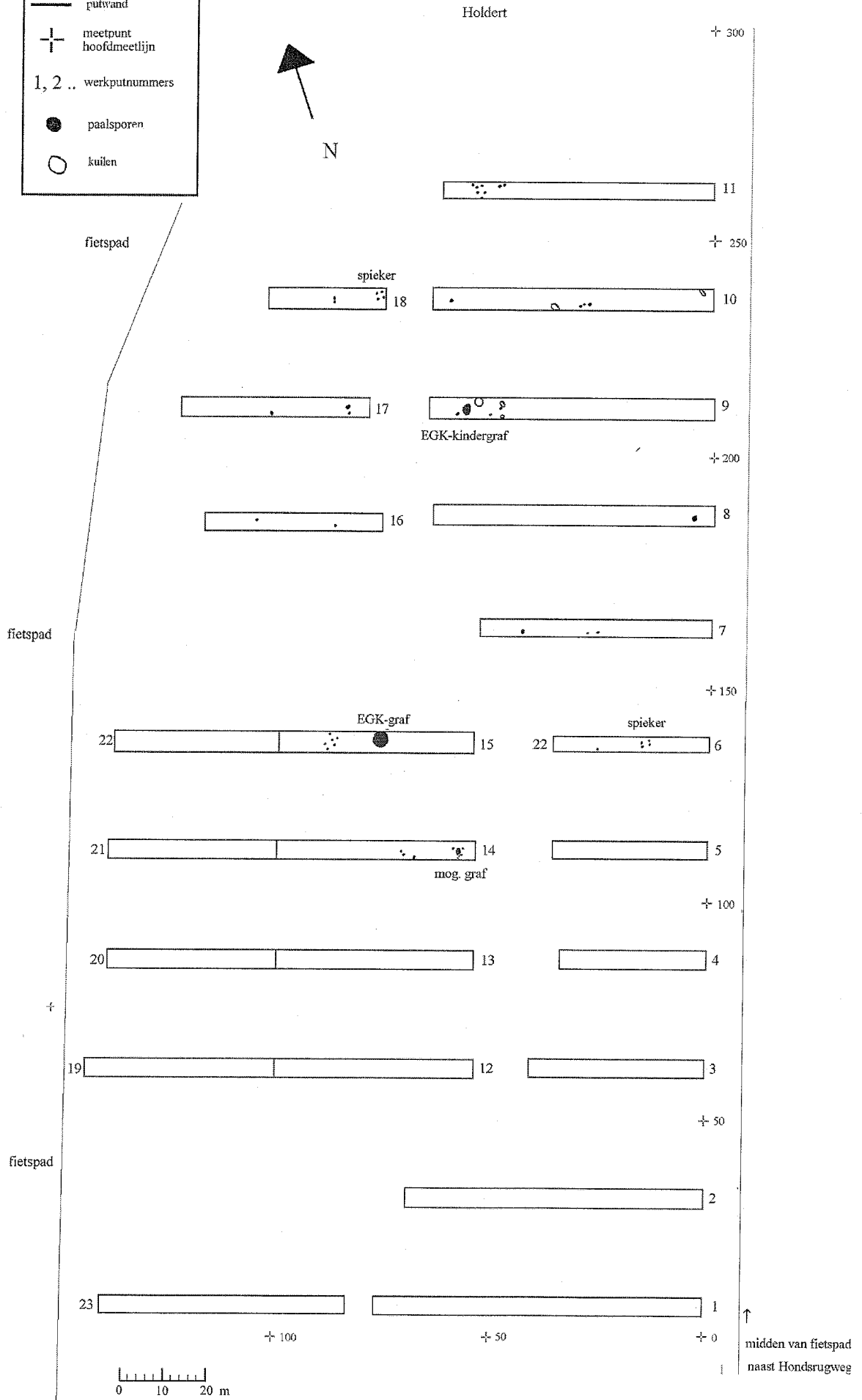
¹ De onderverdeling van de onderzochte terreinen in Noordbargeres I, II en III is door het ARC gedaan.

Legenda

- putwand
- ⊥ meetpunt
hoofdmeetlijn
- 1, 2 .. werkputnummers
- paalsporen
- kuilen

Afb. 3: Noordbargeres II; de ligging van de proefsleuven met de belangrijkste sporen

De hoogte van het bestudeerde en getekende vlak in de sleuven ligt om en nabij de 25 meter + NAP.

De proefsleuven zijn getekend en gewaterpast. Sporen zijn onderzocht en vondsten verzameld. Van belangrijke sporen zijn monsters genomen. In proefsleuf 2 en 13, die in elkaars verlengde liggen, is om de 8 meter een stuk profiel van 5 meter breed getekend, gefotografeerd en beschreven; in proefsleuf 2 het noordprofiel en in proefsleuf 13 het zuidprofiel. Dit is gedaan om een beeld te krijgen in het verloop van het esdek, dat in het midden van het terrein op zijn dikst is (ongeveer 60 cm) en naar de randen van het terrein toe afloopt.

Tijdens fase twee van het onderzoek op de Noordbargeres I werden de stukken tussen en rondom proefsleuf 8 t/m 11 opengelegd voor een vlakdekkend onderzoek.

RESULTATEN

AAO

In een aantal proefsleuven zijn archeologische sporen aangetroffen (zie afb. 3). De sporen lijken zich voornamelijk te concentreren rond het midden van de noordelijke helft van het terrein, richting bejaardencentrum.

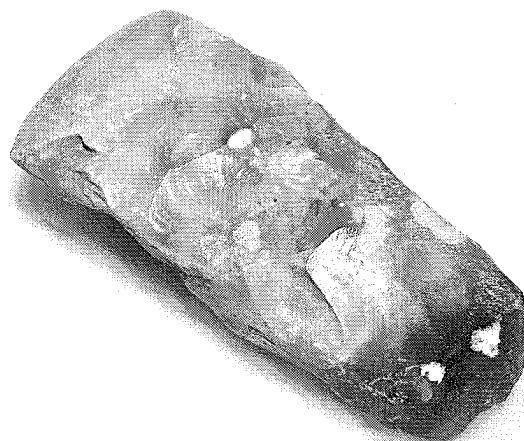
Graven

De belangrijkste vondst bestaat uit een grote ronde grafkuil uit het Laat-Neolithicum, die werd aangetroffen in proefsleuf 15 (spoor 96). De kuil, met een diameter van ongeveer 3 meter, had een donkere rand, waarin zich een achttal paalkuilen en veel stenen bevonden. In het midden van de kuil werd een donkerder baan waargenomen, met een globale noordoost-zuidwest oriëntatie. Dit bleek het restant van het lijksilhouet te zijn. Direct ten noordoosten van het lijksilhouet werd een complete standvoetbeker aangetroffen (afb. 4), alsmede een vuurstenen bijltje (afb. 5) en een steen, die half onder de beker lag. De beker, die voor een groot deel versierd is met horizontale en diagonale lijnen, lag op zijn kant met de opening naar het noordoosten. De standvoetbeker is van het type 1a, te dateren rond 2800 v. Chr. in de Enkelgrafcultuur (determinatie beker door Mevr. Drs. A. Ufkes). Het zand uit de inhoud van de beker is gezeefd en leverde, afgezien van twee kleine fragmentjes houtskool, niets op. Rondom de grafkuil zijn geen verkleuringen aangetroffen die erop kunnen duiden dat een heuvel over de kuil gelegen heeft. Aan de oostkant van het graf, in de donkere rand eromheen, werd nog een enkele scherf gevonden, afkomstig van een 1a beker.

De grafgraven geven aan dat het hier gaat om het graf van een volwassen man. In het algemeen werden mannen met het hoofd naar het westen en vrouwen met het hoofd naar het

Afb. 4: Standvoetbeker uit EGK-graf

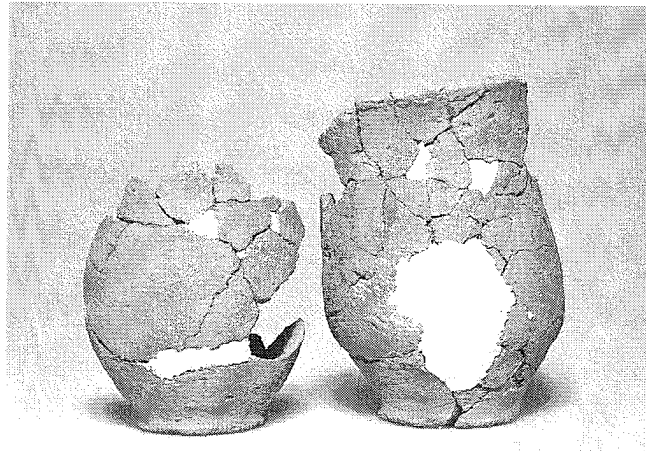

Afb. 5: Vuurstenen bijltje uit EGK-graf

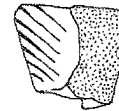
oosten begraven.

Een tweede graf uit dezelfde periode bevond zich in proefsleuf 9 (spoor 41). In een vage ovale vlek werden twee miniatuur standvoetbekertjes aangetroffen, helaas niet compleet (afb. 6). De bekertjes stonden rechtop naast elkaar in het noordoostkwadrant van spoor 41. Ook werd een stukje vuursteen in het grafje gevonden, een

Afb. 6: Standvoetbekertjes uit EGK-kindergrafje

transversale pijlpunt van niet zulke goede kwaliteit (afb. 7). Een mogelijke grafkuil en een lijksilhouet werden door de onderzoekers in het vlak niet waargenomen. Deze grondsporen zijn waarschijnlijk ten tijde van de aanleg van de es verstoord. De bekertjes wijzen erop dat het hier een kindergraf betreft. Voor de datering van dit graf kan de chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland van Drenth & Lanting (1991) gebruikt worden². Transversale pijlpunten en het meegeven van twee of meer bekers in een graf zijn kenmerken van fase 3, die te dateren is tussen 2700 en 2600 v. Chr. Het kindergraf is daarmee iets jonger dan het graf uit proefsleuf 15.

0 2 cm

Afb. 7: Transversale pijlpunt uit EGK kindergrafje

Nederzettingssporen

Naast deze vondsten zijn in de proefsleuven op Noordbargeres I twee spiekers aangetroffen (proefsleuf 6 en 18), een aantal paalsporen die mogelijk in verband met elkaar staan (proefsleuf 11 en 15), een haardkuil (proefsleuf 10, spoor 60) en een vage vlek waaromheen een aantal paalgaten ligt (proefsleuf 14, spoor 89). Het is mogelijk dat deze laatste groep sporen de uiterste onderkant van weer een graf is. De meeste paalkuilen die op Noordbargeres I zijn aangetroffen zijn van geringe diepte, gemiddeld zo'n 10 à 15 cm t.o.v. het getekende vlak.

Het EGK-kindergraf, het mogelijke graf en de geringe diepte van de paalkuilen geven aan dat bij de aanleg van de es toch wel een deel van het bodemarchief is aangetast. Het bodemarchief is derhalve van wat mindere kwaliteit dan op basis van het voorafgaande booronderzoek werd verondersteld.

² Overigens wordt door de auteurs zelf in het artikel aangegeven dat aan hun chronologie nogal wat haken en ogen zitten en dat deze niet als absoluut moet worden beschouwd.

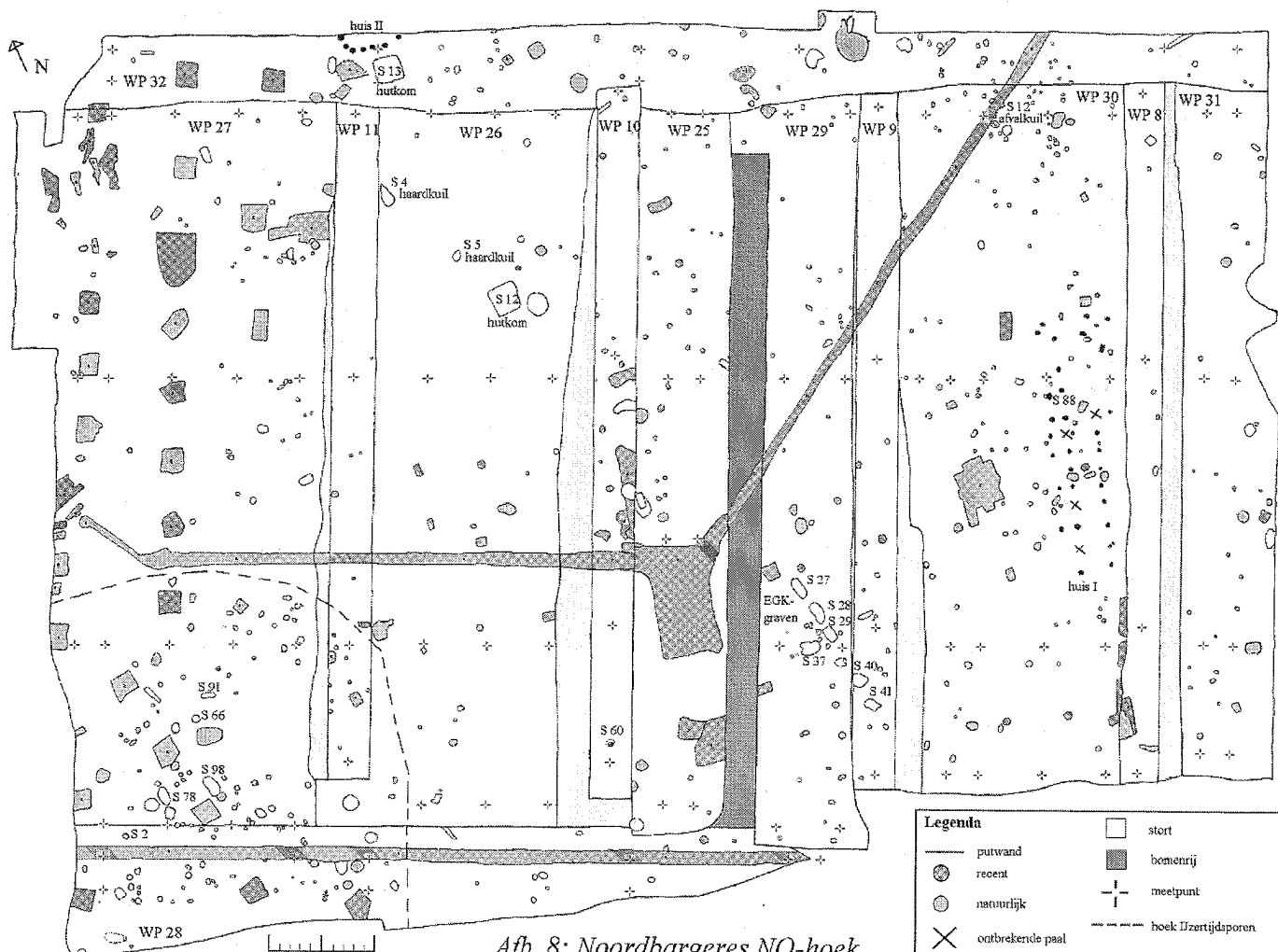

VLAKDEKKEND ONDERZOEK

Tijdens fase 2 van het onderzoek op Noordbargeres II maakte de aannemer een begin met het verwijderen van de bovengrond van Noordbargeres I. Een medewerker van het ARC heeft met de kraan meegelopen, om te kijken of er nog archeologisch interessante sporen aanwezig waren. In de buurt van proefsleuf 6 is een aantal paalsporen gevonden en nog een spieker. Het was op de meeste plaatsen echter niet mogelijk om eventuele sporen waar te nemen; de aannemer had een bepaald (bouw)niveau voor ogen, dat op sommige plaatsen wel de laag waarin archeologische sporen waar te nemen zijn bereikte, maar op het grootste deel van het terrein boven deze laag, dus nog in het esdek, lag.

Toen de aannemer in de noordoosthoek van Noordbargeres I, wat gezien de resultaten van de AAO het meest interessante deel van het terrein bleek, de bovengrond wilde verwijderen, heeft het ARC met de gemeente Emmen afgesproken dat het ARC een eigen graafmachine ter beschikking kreeg en achter de machines van de aannemer aan werkputten kon aanleggen op het juiste niveau. Bij dit onderzoek, dat van 4 t/m 18 juni 1999 plaatsvond, werden drie vlakgraven van de Enkelgrafcultuur, de plattegronden van twee huizen en twee hutkommen gevonden. Daarnaast werden twee haardjes, een afvalkuil en een groot aantal losse paalsporen aangetroffen (afb. 8). In veel werkputten bevonden zich verstoringen, veroorzaakt door oude waterleidingen, een rioleringsput en verplante bomen.

Afb. 8: Noordbargeres NO-hoek

Graven

De drie graven, spoor 27 t/m 29, werden in werkput 29 gevonden, net ten noorden van proefsleuf 9 waarin het EGK-kindergraf werd aangetroffen. De graven waren rechthoekig, hadden een afmeting van ongeveer 2 m bij 1 m, en lagen op een rij. Ze waren oost-west georiënteerd.

In alle graven werd een standvoetbeker aangetroffen; het middelste graf, spoor 28, bevatte tevens een vuurstenen kling die aan beide zijden geretoucheerd is. De kling, die gebroken is, zou een krabber kunnen zijn. De standvoetbeker in spoor 27 lag in de zuidwesthoek. De beker was iets beschadigd en lag op zijn kant met de opening naar het zuidwesten. De andere twee bekers, uit spoor 28 en 29, lagen in de noordoosthoek. De beker uit spoor 28 was geheel in elkaar geduwd, in tegenstelling tot de beker uit spoor 29 die compleet was. De beker uit spoor 29 lag ondersteboven in het graf.

Alle bekers hebben versiering, onder andere zigzag-, horizontale en diagonale lijnen, en behoren tot het type 1c (determinatie: Mevr. Drs. A. Ufkes). Dit type wordt gedateerd rond ca. 2700 v. Chr. De vlakgraven hebben dus ongeveer eenzelfde datering als het EGK-kindergrafje. De zeer nabije ligging van de vlakgraven en het kindergraf wijst er tevens op dat deze graven niet veel in tijd verschillen.

In spoor 28 en 29 werd deels een heel vaag lijksilhouet aangetroffen; in de ZO-hoek van beide sporen werd een verkleuring waargenomen die mogelijk van de onderbenen van de overledene zou kunnen zijn. Als dat inderdaad het geval is, dan werd in spoor 28 en 29 het lichaam met het hoofd naar het westen begraven en waren de begravenen van het mannelijk geslacht. Misschien dat de plaats van de beker in spoor 27, namelijk in de zuidwesthoek, erop zou kunnen duiden dat in dit graf de overledene met het hoofd naar het oosten is begraven en derhalve van het vrouwelijk geslacht was.

Opvallend is dat het kindergraf en spoor 40, een verkleuring ten noordoosten van het kindergraf in WP 9, in dezelfde rij liggen als de drie vlakgraven. Hoewel in spoor 40 geen vondsten werden gedaan, kan op grond van de ligging en de vorm van spoor 40 gesteld worden dat dit ook een graf is. Gezien de ligging en de geringe onderlinge afstand van de drie vlakgraven in WP 29 en de twee graven in WP 9, lijkt het dat ze niet lang na elkaar of zelfs gelijktijdig zijn aangelegd. Wellicht waren de overledenen verwanten en/of tegelijk of heel kort na elkaar overleden. In het laatste geval valt te denken aan ziekte of een ongeval.

Nederzettingssporen

In werkput 30 werd een complete huisplattegrond aangetroffen, huis I. De plattegrond had een lengte van 30 m, een breedte van 6 m en was oost-west georiënteerd met het woongedeelte aan de west en het stalgedeelte aan de oostkant. Het is een plattegrond van het type Peelo A, te dateren in de Romeinse tijd, tussen 200 en 400 (determinatie: Dr. P.B. Kooi). Type Peelo A wordt gekenmerkt door een grote lengte, driedeling en dubbelstijlen. Op de overgang tussen het voorhuis en de stal lagen twee ingangspartijen tegenover

elkaar en ook in de korte zijde van het voorhuis was een ingang aanwezig. Aan de voorhuiszijde van de ingangspartij was een tussenwand aanwezig. De wand werd tussen de dubbele wandstijlen geplaatst.

Bij het couperen van de paalsporen bleek dat de kwaliteit van de plattegrond zeer matig was; de meeste paalkuilen waren nog geen 5 cm diep. Vandaar dat in de plattegrond nogal wat paalkuilen ontbreken; zo is er bijvoorbeeld geen duidelijke afsluiting aan de westkant van het huis, hetgeen kan betekenen dat het huis nog langer kan zijn geweest dan 30 meter. De grote randscherf die uit spoor 88 komt (vnr. 66) heeft een korte hals en een verdikte rand.

In werkput 26 en 32 werden hutkommen aangetroffen. Komhutten³ zijn gebouwtjes die op de erven van huizen werden aangetroffen. Ze zijn vierkant of rechthoekig van vorm en deels in de grond ingegraven. De wanden van komhutten werden opgebouwd van plaggen, op de hoeken en halverwege de wanden gestut door palen. Komhutten werden gebruikt voor ambachtelijke doeleinden, zoals weven, spinnen en het malen van graan. Ze komen voor vanaf de IJzertijd en hun datering loopt door tot in de Middeleeuwen. Nadat ze buiten gebruik raakten, werden komhutten gevuld met afval.

De twee hutkommen op Noordbargeres I hadden palen op de hoeken en in het midden van de west- en oostwand. De hutkom uit werkput 26 (spoor 12) had in de westwand een extra paal, waarschijnlijk het gevolg van een reparatie. In de hutkom in WP 32, spoor 13, werden weinig vondsten gedaan. De hutkom in WP 26, spoor 12, leverde naast aardewerk (met wakkelbodem en kamrand) een heel klein stukje brons op (vnr. 78). Deze hutkom is in de Vroege Middeleeuwen te dateren.

Aan de noordkant van WP 32, tegen de putwand en het fietspad aan, werden zeven paalkuilen aangetroffen die in een halfronde cirkel lagen. Deze groep paalsporen vormt de korte zijde van nog een huisplattegrond, huis II. Dit huis is vermoedelijk een variant van het type Elp (determinatie Dr. P.B. Kooi). Dit type wordt gedateerd op de overgang van de Late Bronstijd naar de Vroege IJzertijd, rond 900-800 v. Chr. De variant van het type Elp wordt gekenmerkt door tweedeling, waarbij het voorhuis en de stal een ongelijke lengte hebben en een brede ingangspartij tussen het voorhuis en het stalgedeelte. Het voorhuis heeft twee rijen binnenstijlen en het stalgedeelte één rij middenstijlen.

In WP 26 werden naast de hutkom ook nog twee haardkuiltjes aangetroffen (spoor 4 en 5). Het aardewerk dat uit deze twee sporen komt (een randscherf met een brede groeflijn op de overgang van hals naar buik en een scherf met 'Besenstrich'-versiering en een hoogdubbele rand) kan gedateerd worden in de Vroege IJzertijd.

In WP 30 werd in een afvalkuil (spoor 12) imitatie terra nigra en angelsaksisch aardewerk met 'Rillen' op de overgang van hals naar buik gevonden, te dateren in de Vroege Middeleeuwen.

Tenslotte werd in een aantal sporen in de noordwesthoek van het opgravingsterrein aardewerk uit de IJzertijd aangetroffen, o.a. Harpstedt en besmeten aardewerk. Er konden geen plattegronden van gebouwen gereconstrueerd worden. Er kan alleen gesteld worden dat zich in deze hoek

³ De gebouwtjes zelf worden 'komhutten' genoemd, de verkleuring die van zo'n komhut in de grond overblijft heet een 'hutkom'.

sporen uit de IJzertijd bevonden.

Van de monsters bleek slechts één determineerbaar organisch materiaal te bevatten, nl. monster 17 (vnr. 118) uit de hutkom in WP 32. Dit monster bevatte, naast onkruiden, een gerstekorrel, drie roggekorrels en een paar brokstukken graan (determinatie Drs. ing. G. de Roller)⁴.

---

⁴ Zie resultaten Noordbargeres II.

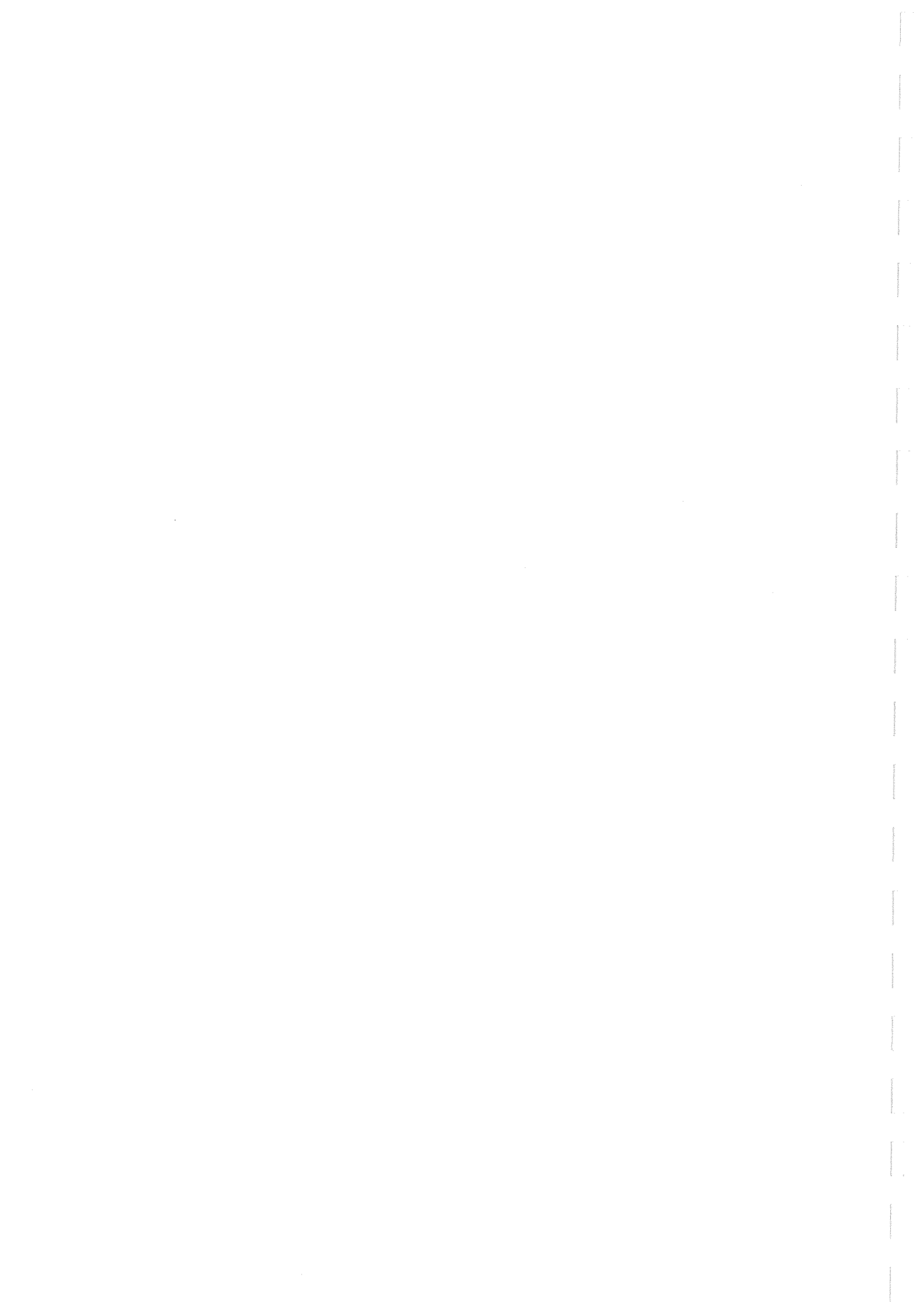
Conclusie

Het onderzoek heeft aangetoond dat zich in de bodem van het onderzoeksterrein een aantal interessante archeologische sporen bevond. De meeste sporen concentreerden zich rond het midden van de noordelijke helft van het terrein wat tevens het hoogste deel is. Uit de aangetroffen sporen en structuren bleek dat het gebied Noordbargeres I lange tijd in gebruik is geweest.

Uit de Enkelgrafcultuur zijn zes en mogelijk zelfs zeven graven op het terrein aangetroffen. Dit grafveld uit het Laat-Neolithicum vertoont een opvallend verspreidingspatroon. Vier (vijf?) graven liggen op een rij. Mogelijk geven zij de loop van een oud voetpad weer.

Uit de overgang van de Late Bronstijd naar de Vroege IJzertijd stamt het (deel van het) huis van het varianttype Elp in WP 32. De beide haardplaatsen in WP 26 kunnen bij dit huis horen. De IJzertijdsporen in het noordwestelijk deel van het opgravingsterrein zijn jonger dan het varianttype Elp-huis.

Het Peelo A-huis dateert uit de Romeinse tijd, de hutkommen en de afvalkuil in WP 30 uit de Vroege Middeleeuwen.

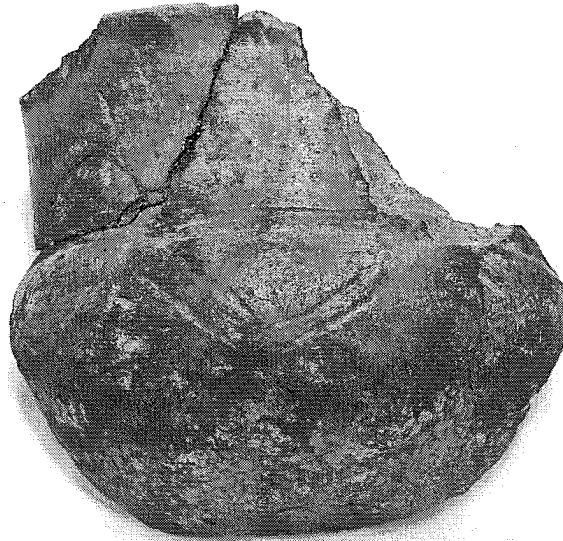

NOORDBARGERES II

Inleiding

Op het terrein Noordbargeres II is eerst, net als op Noordbargeres I, een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) verricht. Naar aanleiding van deze AAO, die van 17 t/m 24 maart 1999 werd uitgevoerd, werd duidelijk dat een deel van het terrein Noordbargeres II zeer interessante archeologische informatie bevatte. Het gaat om het terrein waar (deels) het ontvangstplein komt. In de twee proefsleuven die daar tijdens de AAO zijn aangelegd, proefsleuf 5 en 6, werd een aantal sporen aangetroffen: een hutkom, een afvalkuil en een deel van een huisplattegrond.

In de hutkom (hutkom II) werd een groot aantal scherven aangetroffen en wat ijzer (o.a. twee mesjes). Tussen de scherven bevond zich een stukje terra nigra met radstempelversiering en het complete profiel van een Angelsaksisch potje (afb. 9), te dateren in de 5e eeuw. Ook uit de afvalkuil kwam aardewerk, onder andere een compleet potje, dat tevens in de 5e eeuw te dateren is (determinatie Drs. J.N. Lanting). (zie afb 12)

Afb. 9: Profiel van Angelsaksisch potje uit hutkom II

Na overleg met het ARC, de provinciaal archeoloog van Drenthe, Dr. W.A.B. van der Sanden en Drs. T. van den Berg, medewerker Planvorming en Ruimtelijke Ontwikkeling in de regio Noord van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), gaf de gemeente Emmen opdracht om het hele terrein op te graven. Dit werd van 19 april t/m 12 mei 1999 door het ARC uitgevoerd.

Ligging van het terrein

De terreinen waar het plein en de entree komen, samen Noordbargeres II, liggen ten noordwesten van De Holdert. De oppervlakte van de terreinen bedraagt resp. 67 m bij 62 m en 125 m bij 75 m. Beide terreinen worden gebruikt als grasland. Op het entree-terrein ligt een noordzuid georiënteerde zandrug.

Ten westen van het midden van het plein-terrein ligt een ongeveer 2 meter brede waterleiding, N-Z georiënteerd. Aan de oostkant en in het zuidoosten van het terrein zijn de verstoringen van de oude waterleiding te zien, die destijds bij de bouw van De Holdert is verlegd en inmiddels helemaal is verwijderd. Dezelfde oude waterleiding is ook op Noordbargeres I aangetroffen

Onderzoeksstrategie en werkwijze

Er zijn vier proefsleuven op het entree-terrein uitgezet, noordzuid georiënteerd en 60 meter lang, wederom 4 meter breed met een onderlinge afstand van 21 meter. Er is voor een noordzuid richting gekozen omdat er zo meer kans bestaat huisplattegronden aan te snijden; huizen werden nl. in verband met de heersende windrichting in vroeger tijden oost-west gebouwd.

Op het plein-terrein zijn tijdens de AAO twee proefsleuven aangelegd, wederom noordzuid. Bij het vervolgonderzoek werd het terrein in een aantal delen opgegraven, aangezien het niet mogelijk was het hele terrein in één keer open te leggen. Eerst werden werkputten ten oosten en westen van proefsleuf 6 aangelegd. Proefsleuf 6 werd tevens weer opengetrokken; tijdens de AAO waren de grondsporen in de proefsleuf alleen gedocumenteerd en niet verder onderzocht. Daarna werden werkputten ten westen en oosten van proefsleuf 5 aangelegd. Aangezien proefsleuf 5 tijdens de AAO al in zijn geheel werd onderzocht, werd deze niet weer opnieuw opengetrokken. Tenslotte werden de tussenliggende delen en de delen die helemaal aan het westen en oosten van het op te graven terrein liggen, opengelegd.

De sporen in de werkputten zijn getekend, gewaterpast, gefotografeerd en onderzocht. Waar nodig zijn monsters van de vulling van sporen genomen, voor onderzoek naar zaden en pollen.

Resultaten

De bodem op Noordbargeres II is veel lemiger dan op Noordbargeres I. Het getekende vlak in de sleuven van Noordbargeres II ligt ongeveer op dezelfde NAP-hoogte als bij Noordbargeres I. Het profiel in de sleuven heeft dezelfde opbouw: bouwvoor, esdek, vast zand. Ook hier bleek dat net als op Noordbargeres I het bodemarchief al moet zijn aangetast vòòr de aanleg van de es; de aangetroffen paalsporen gaan niet diep en in de huisplattegronden ontbreken nogal wat paalkuilen.

De vier proefsleuven op het entree-terrein leverden geen archeologische sporen op. In proefsleuf 1 en 2 waren de zandige afdrukken van smeltwatergeultjes te zien. Proefsleuf 3 en 4 liggen aan weerszijden van de zandrug, die in het schuin oplopende vlak van de sleuven goed te zien is. Het esdek is in deze proefsleuven dikker dan in proefsleuf 1 en 2.

In tegenstelling tot het entree-terrein leverde het plein-terrein dus zeer interessante gegevens op. Op het terrein is een groot aantal sporen aangetroffen, die aangeven dat hier in de Laat-Romeinse tijd en in de Vroege Middeleeuwen bewoning heeft plaatsgevonden. De voornaamste sporen bestaan uit drie huisplattegronden, vijf hutkommen, twee waterkuilen, een schuur, een spieker en een aantal afvalkuilen. Daarnaast werden nog een groot aantal losse paalsporen gevonden en drie omheiningsgreppeltjes (afb. 10)

Huisplattegronden (determinatie Dr. P.B. Kooi)

Huis I ligt aan de (zuid)oostkant van het opgravingsterrein. Het huis is oostwest georiënteerd, aan de oostkant wordt de plattegrond oversneden door de oude waterleiding. Het huis is niet compleet, een deel ligt buiten het opgravingsgebied. De westkant fungeerde als woongedeelte en de oostkant als stalgedeelte, gescheiden door een tussenwand. Direct ten westen van deze tussenwand liggen in het woongedeelte twee ingangspartijen tegenover elkaar. De ingang is 1 meter breed, het gehele huis 5,5 à 6 meter. Ten zuidoosten van het huis ligt een omheiningsgreppel waarin palen hebben gestaan met een onderlinge afstand van ongeveer 1 meter (spoor 280). Deze greppel sluit aan bij het huis.

Hoewel de plattegrond niet compleet is (er ontbreken tevens een aantal paalsporen), zou het een huis van het type Eursinge kunnen zijn, te dateren in de 5e/6e eeuw. Dit type wordt gekenmerkt door weinig staanders en dubbelstijlen (soms in paren). De kap werd ondersteund door een zespalige constructie in het midden van het huis. Het huis was driedelig met twee paar ingangen; huis I heeft maar één paar ingangen, het andere paar ontbreekt in de plattegrond.

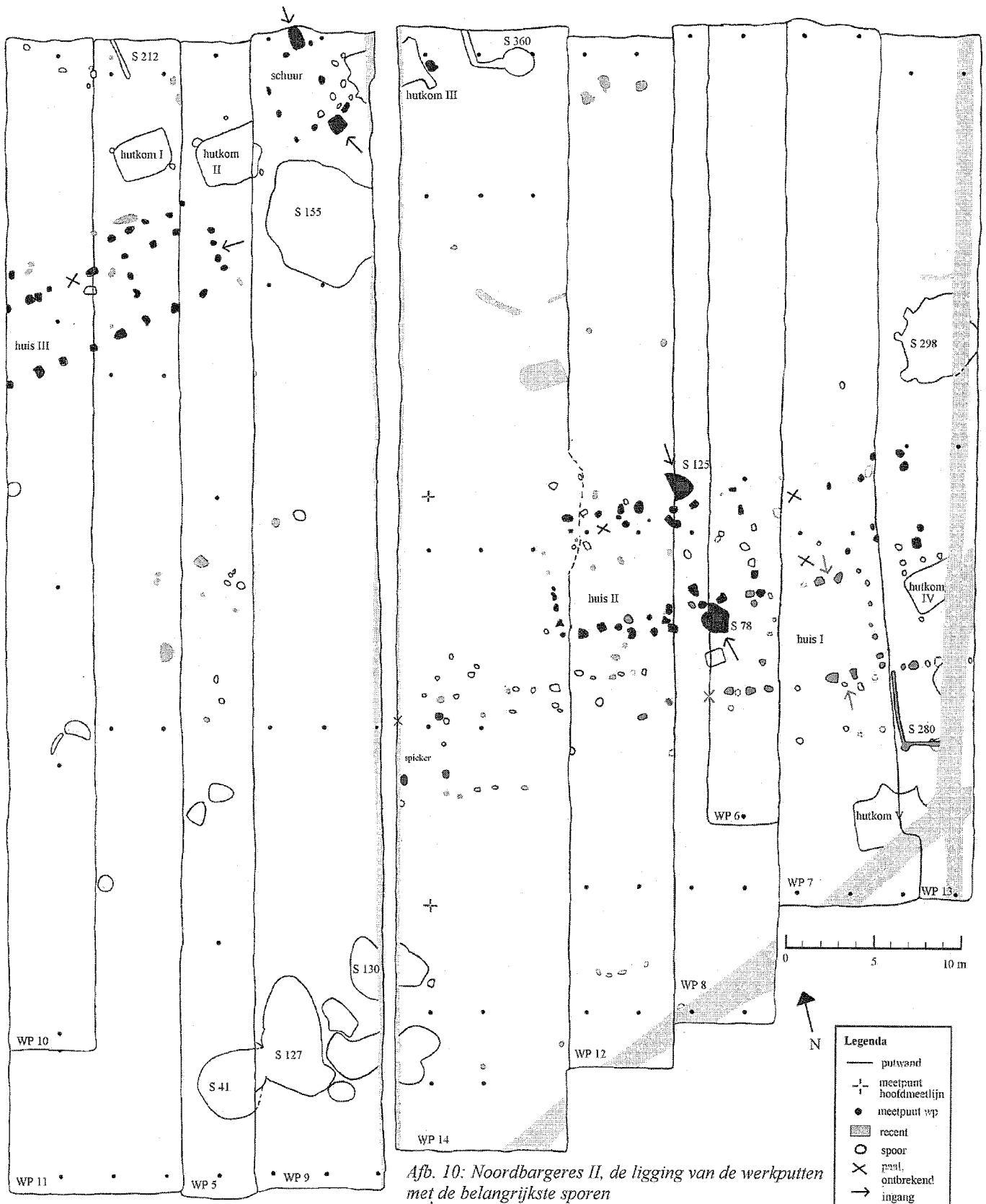
Huis II ligt net ten noorden van huis I; beide huisplattegronden raken elkaar. Ook dit huis is oostwest georiënteerd met aan de westkant het woon- en aan de oostkant het stalgedeelte, gescheiden door een tussenwand. Direct ten oosten van de tussenwand ligt de ingangspartij, bestaande uit twee ingangen tegenover elkaar. Vlak voor elke ingang ligt een ingangskuilen, een kuil waarover een rooster werd gelegd waardoor er bij regen geen modderpoel

ontstond. Het huis is 21,5 meter lang en 6 meter breed. De ingangen zijn 1 à 1,5 meter breed.

Afb. 10: Noordbargeres II, de ligging van de werkputten met de belangrijkste sporen

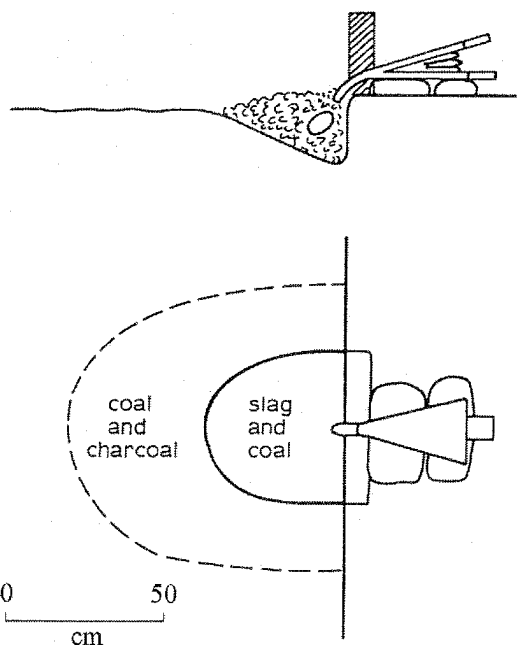
Ook bij dit huis ontbreken een aantal paalsporen, onder andere twee staanders in het oostdeel en palen van de wanden. Desondanks wordt het huis getypeerd als een Wijster C-huis, te dateren in de laat-Romeinse tijd, 4e eeuw. Dit type heeft als kenmerken driedeling, één paar ingangspartijen in de lange zijde van het huis, dubbelstijlen in het voorhuis en woongedeelte en binnenstijlen in het stalgedeelte voor het dragen van het dak.

De twee ingangskuilen, spoor 78 en 125, bleken aardewerk (o.a. Angelsaksisch versierd), houtskool en vooral veel ijzerslak, het afval van ijzerproductie, te bevatten; in totaal meer dan zes kilogram (tabel 1). Aan sommige ijzerslakken zitten nog stukken van de lemen haard, waarin ijzeroer werd gesmolten teneinde ijzer te winnen, vast. Spoor 78, aan de zuidkant van huis II, bevatte veel meer ijzer(slak) en aardewerk dan spoor 125. Het opvallendst zijn twee stukken haardwand die (een deel van) een zgn. 'tuyère-gat' hebben. In dit tuyère-gat werd een buis van klei (de tuyère) gestoken dat als tussenstuk voor de haard en de blaasbalg diende. De blaasbalg zelf was nl. vervaardigd van huid en hout en zou in direct contact met de haard in brand vliegen. Het grootste van de twee stukken haardwand heeft een compleet tuyère-gat; zowel de bodem als de bovenkant van de gehele haardwand is aanwezig. Aangezien de blaasbalg op de grond werd geplaatst, is door dit stuk wand duidelijk geworden dat de lemen haardwand voor een deel in de grond werd ingegraven en voor een deel (in dit geval 11,5 cm) boven de grond uitstak (afb. 11) (determinatie: Mevr. Drs. C. Tulp).

Spoor 125 bevatte naast ijzerslak ook twee ijzeren nagels; één ervan heeft een grote kopplaat. Monster 15 (vnr. 122) uit spoor 125 bevat tevens een paar gerstekorrels. De ingangskuilen hebben na gebruik dienst gedaan als afvalkuil.

Huis III ligt in de noordwesthoek van het terrein. Helaas was het niet mogelijk de gehele plattegrond vrij te leggen, aangezien een deel ervan buiten het onderzoeksgebied ligt. Het huis is tweeschepig en oost-west georiënteerd. Alleen het oostelijk deel, het staldeel, is vrijgelegd.

In de oostwand van het huis is een stalingang aanwezig, ongeveer 1 meter breed. De gehele breedte van huis III bedraagt 6,5 meter. Er ontbreken nogal wat paalsporen in de plattegrond; aan de noordkant van het huis is een deel van de wandpalen aanwezig, terwijl de wandpalen van de zuidkant ontbreken.

Afb. 11: Reconstructie van een haard uit Huckhoe, Northumberland (uit: Tylecote, 1986, fig 85)

Aangezien er maar een klein deel van huis III is aangetroffen, zijn er te weinig gegevens over typologie en datering van dit huis. Wel kan verondersteld worden dat huis III ouder is dan huis I en II. Dit wordt geconstateerd naar aanleiding van het stalgedeelte van de plattegrond, dat groter is dan bij de andere twee huizen. De verhouding van de afmetingen tussen het middenschip en het zijschip is karakteristiek voor een boerderij uit de Romeinse tijd en wordt bevestigd door de aanwezigheid van de stalingang. Waarschijnlijk is het de stal geweest van een boerderij van het type Peelo A of Wijster B/C, met een globale datering tussen 100 en 550.

Komhutten.

Van de vijf hutkommen die zijn gevonden, liggen er drie, hutkom I t/m III, in het noordwesten van het opgravingsterrein. De andere twee, hutkom IV en V, liggen in de zuidoosthoek.

Hutkom I t/m III liggen op een rij; het is mogelijk dat deze hutkommen elkaar in tijd opvolgen. Als een hutkom buiten gebruik raakte, werd er even verder een nieuwe gebouwd. Hutkom III ligt binnen het oppervlak van de schuur, over de plattegrond van de schuur heen.

Hutkom IV ligt binnen huis I. Het aardewerk uit hutkom IV wordt gedateerd in de late 4e/5e eeuw, huis I in de 5e/6e eeuw. Misschien dat hutkom IV ouder is dan huis I. Uit de plattegrond wordt dit niet duidelijk. Het is dus ook mogelijk dat de hutkom bij huis II behoort. Gezien de positie van hutkom V zou deze zowel bij huis II als huis I kunnen horen.

In de hutkommen is vooral veel aardewerk aangetroffen, in hutkom III (spoor 146) zelfs een concentratie grote scherven, en daarnaast wat verbrand bot. In hutkom I, II en IV werd naast aardewerk ook ijzer aangetroffen, o.a. een schaar (zie bijlage I, afb. 12) en een deel van paardetuig. In hutkom V (spoor 93) zijn veel grote keien gevonden, sommige lijken 'gestut' door kleinere. In de ingravingen van enkele keien is aardewerk aangetroffen. In monster 2 (vnr. 30), monster 11 (vnr. 77), monster 12 (vnr. 104) en monster 16 (vnr. 139), verzameld uit resp. hutkom II, III, I en IV werden naast (on)kruiden gerste- en roggekorrels gevonden. Monster 11 bevat tevens wat haver (determinatie Drs. ing. G. de Roller).

Waterkuilen.

Sporen 155 en 298, resp. in het noorden en oosten van het opgravingsterrein, zijn geïnterpreteerd als waterkuilen, kuilen die werden gegraven als waterreservoir. De bodem op de Noordbargeres bestaat voor een groot gedeelte uit leem, dat water goed vasthoudt. Het kan zijn dat deze kuilen werden gegraven op plaatsen waar het grondwater niet zo diep onder de oppervlakte zat; een andere mogelijkheid is dat regenwater in deze kuilen werd opgevangen en bewaard.

De waterkuilen, die geen mantelconstructie van hout of plaggen hebben en daarom niet als 'waterputten' worden aangeduid, hebben een diepte van gemiddeld 2,5 meter onder het getekende vlak. Het bovenste deel bestaat uit

grijze grond waarin zich heel veel stenen en wat aardewerk (o.a. scherven van versierd Angelsaksisch aardewerk) bevinden. Deze laag geeft aan dat de waterkuilen na gebruik werden volgestort met afval, stenen etc. In spoor 298 werd een ijzeren pijlspits aangetroffen.

Schuur.

Ten noordoosten van huis III, rond hutkom III, is een aantal paalsporen aangetroffen van een gebouwtje. Gezien de grootte van het gebouw, 9 bij 4,5 meter, betreft het hier geen huisplattegrond, maar een schuur, oost-west georiënteerd. Schuren waren vierkante of rechthoekige gebouwen die voor veel doeleinden gebruikt werden. De palen zijn op een onregelmatige wijze binnen de plattegrond geplaatst, niet volgens een vast principe.

Van de schuurplattegrond op Noordbargeres II zijn de ingangspartijen (met ingangskuilen) het best bewaard gebleven; in de rest van de plattegrond ontbreken veel paalsporen. Hutkom III ligt deels over de schuur heen, wat betekent dat de schuur ouder is dan de hutkom.

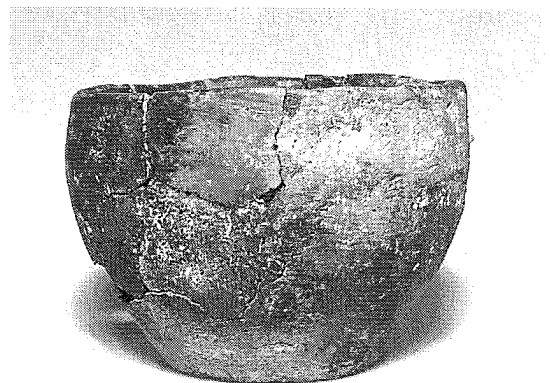
Spieker.

Ten zuidwesten van huis I en II zijn drie palen van een vierpalige spieker gevonden. De ontbrekende noordwestelijke paal ligt op de plaats waar de waterleiding ligt. De oppervlakte van de spieker bedraagt 2,5 bij 3 meter.

Afvalkuilen.

In de zuidwesthoek van het opgravingsterrein ligt een complex afvalkuilen, drie grote en twee kleinere. De grote afvalkuilen zijn vrij diep, want ze reiken tot meer dan een meter onder het getekende vlak; de kleinere zijn niet zo diep, ze eindigen gemiddeld zo'n 50 cm onder het vlak. Er komt veel aardewerk uit de afvalkuilen, onder andere Angelsaksisch. Daarnaast zijn ook ijzer, verbrand bot en veel stenen in de kuilen aangetroffen. In spoor 130 zat bovenin de kuil een brandlaag, waarin zich de meeste vondsten bevonden, o.a. een holle ijzeren lanspunt met weerhaken en een smalle punt die, bevestigd aan een houten schacht, die gebruikt kan zijn bij de visvangst (vnr. 82)(zie bijlage I, afb. 13).

Onderin spoor 41 werd zoals eerder vermeld, tijdens de AAO een compleet potje gevonden (afb. 12). Het bleek oudtijdse beschadigingen te hebben en lag op zijn kant met de opening naar het noorden. In het zuidoostkwadrant van spoor 41 bevond zich op een hoogte van 24,38 m + NAP een donkere brandlaag met veel scherven, houtskool en verbrand bot. Ook werd in deze baan een duidelijke concentratie aardewerk aangetroffen,

Afb. 12: 5e eeuwse potje uit afvalkuil

waarschijnlijk een in elkaar gedrukt potje. Van de vulling tussen de scherven is een monster genomen (M 6, vnr. 34). Dit monster en monster 4 (vnr. 32) van spoor 41 bleek een aantal gerste- en roggekorrels te bevatten.

Overige sporen.

Afgezien van de bovengenoemde structuren/sporen is ook een groot aantal paalkuilen aangetroffen waar geen direct verband in te zien is, zoals in de uiterste noordwesthoek van het opgravingsterrein. Van de paalsporen tussen de spieker en huis I en II liggen er wel een aantal in een rij, maar het geheel is te onduidelijk om hier een plattegrond of iets dergelijks in te zien.

De drie extra palen ten westen van hutkom III kunnen als een reparatie of uitbreiding gezien worden (Kooi, 1991/1992, p. 206). Hetzelfde komt voor bij hutkom I; op de noordwest- en zuidoosthoek zijn twee paalkuilen naast elkaar gevonden. Wellicht hebben de oorspronkelijke palen op deze hoeken het ooit begeven en heeft men de oude palen vervangen door nieuwe, die vlak achter de oude gezet werden.

Van de drie greppeltjes, sporen 212, 280 en 360, is al vastgesteld dat spoor 280 onderdeel uitmaakt van huis I. Spoor 212, in de noordwesthoek, is grotendeels verstoord en erg vaag. Gezien de ligging van het greppeltje, is het in verband te brengen met hutkom I en huis III. Spoor 360 bestaat uit een noordzuid georiënteerde greppel die een afbuiging naar het oosten maakt. Aan het uiteinde van deze afbuiging gaat de greppel over in een kuil. Deze kuil was tot de rand toe gevuld met stenen, waar af en toe een scherf aardewerk tussen zat. De kuil is waarschijnlijk als afvalkuil gegraven om stenen, die men b.v. bij het ploegen van het land tegenkwam, in te kunnen storten. Deze praktijk kwam tot in de huidige eeuw voor.

CONCLUSIE

Het onderzoek op het plein-terrein op Noordbargeres II heeft aangetoond dat het gebied ten westen van het huidige centrum van Emmen aan het eind van de Romeinse tijd en het begin van de Vroege Middeleeuwen bewoond is geweest.

Iedere bewoningsfase bestond uit een huis en een aantal bijgebouwen zoals een komhut, spieker en schuur. Een waterkuil op het erf zorgde voor (drink)water. Het afval werd gedumpt in kuilen. De huizen waren woonstalhuizen, waarin een gedeelte gereserveerd werd voor het vee. Wanneer de waterkuilen en komhutten buiten gebruik raakten, werden ze als stortplaats voor afval gebruikt. Delen van huizen, zoals de ingangskuilen, trof hetzelfde lot. Nieuwe komhutten werden in de buurt van de oude gebouwd. Gezien de resultaten van het onderzoek van de monsters werd zowel gerst als rogge op de akkers verbouwd; gerst lijkt het belangrijkste akkerbouwgewas te zijn geweest (med. Drs. ing. G. de Roller). De vondst van roggekorrels is overigens opmerkelijk. In het algemeen komt rogge vanaf de Romeinse tijd in de zuidelijke helft van Nederland voor, pas later verbreidt het gewas zich over de noordelijke Nederlanden. De roggevondst van Noordbargeres II kan als één van de oudste in Drenthe beschouwd worden. De oudste roggevondst in Drenthe werd overigens vlakbij gedaan, tijdens de opgravingen op De Hooge Loo te Noordbarge (Van Zeist, 1976). Roggekorrels werden daar gevonden in paalkuilen en hutkommen behorend tot een nederzetting uit de 1 eeuw vòòr t/m de eerste eeuw na Chr.

De lanspunt uit spoor 130 en de pijlpunt uit spoor 298 kunnen aangeven dat men in de nederzetting naast landbouw en veeteelt ook aan visvangst en jacht deed. Het (deeltje) paardetuig uit spoor 125 kan erop duiden dat in de nederzetting paarden werden gehouden.

Het is moeilijk een meer precieze datering en tijdsopvolging voor de aangetroffen structuren vast te stellen. Het aardewerk dat is gevonden op Noordbargeres II bestaat voor het grootste deel uit onversierde huisraad en voor een klein percentage uit meer luxe waar, zoals terra nigra en het versierde angelsaksisch aardewerk. Alle vormen kunnen lokaal vervaardigd zijn; het meer luxe aardewerk naar voorbeeld van elders. De periode van vervaardiging verschilt niet veel in tijd en wordt omstreeks het eind van de 4e en in de 5e eeuw geplaatst. De moeilijkheid hierbij is dat er voor terra nigra en angelsaksisch aardewerk geen echt goede dateringen voorhanden zijn. Van angelsaksisch aardewerk is bekend dat het in ieder geval vanaf 400 in Engeland in gebruik raakt. Terra nigra komt gedurende de Romeinse tijd voor, maar is bijvoorbeeld ook nog in de nederzetting te Odoorn aangetroffen, die gedateerd wordt in de 6e eeuw (Waterbolk, 1973).

Naast alle vragen die het aardewerk oproept, maakt tevens de matige kwaliteit van het bodemarchief de datering niet gemakkelijker. Typologische vergelijking wordt lastig, doordat in de huisplattegronden nogal wat paalsporen ontbreken. Tenslotte is door de verstoringen die veroorzaakt zijn door de waterleidingen informatie verloren gegaan.

De volgende reconstructie moet dan ook als hypothese worden gezien. Huis III, in de noordwesthoek van het opgravingsterrein, heeft waarschijnlijk de oudste datering. Hutkom I t/m III kunnen, gezien hun ligging, bij huis III worden gerekend. De hutkommen waren niet tegelijk in gebruik. Het ligt voor de hand

dat hutkom I in deze serie het eerst gebouwd werd en hutkom III het laatst. In de tijd van hutkom III was het schuurtje, dat ook bij huis III kan horen, al afgebroken. Uit hutkom II komt, zoals eerder vermeld, het scherfje terra nigra, dat in de 4e eeuw wordt geplaatst.

De grote waterkuil, spoor 155, kan ook bij dit wooncomplex gehoord hebben. Huis II volgt in tijd huis III op en kan gedateerd worden in de 4e eeuw (type Wijster C). De kleine waterkuil, spoor 298, en beide resterende hutkommen, IV en V, kunnen tot dit complex behoren.

Tenslotte is er huis I, te dateren in de 5e/6e eeuw (type Eursinge). Hutkom V zou bij dit huis kunnen horen. Van de spieker en de afvalkuilen kan niet worden gezegd tot welke bewoningsfase zij hebben behoord; noch hun ligging noch de vondsten uit deze sporen geven een duidelijke aanwijzing.

Uit de ijzerslakken die zijn gevonden in spoor 78 en 125 blijkt dat men in de nederzetting aan ijzerproductie deed. De ijzeren voorwerpen die in sporen zijn gevonden zullen lokaal vervaardigd zijn (tabel 2). Sideriet (ijzeroer) werd al sinds de IJzertijd gewonnen uit de Drentse venen. Dit sideriet kwam voor in lenzen, in diameter variërend van 1 tot 10 meter en tussen de 30 en 60 cm dik. Dat er in de omgeving van het huidige Emmen ijzeroer werd gewonnen en bewerkt, wordt nog eens extra ondersteund door het artikel van Modderkolk (1970). In fig. 1 (afb. 15) geeft hij voor Zuidoost Drenthe een overzicht van de plaatsen waar ijzerslakken zijn aangetroffen; op de kaart worden rond Emmen drie plekken aangegeven: langs de noordzijde van de Schimmeres (4a), in Emmerhout (4b) en in Angelsloo (4c). Het ijzerproductieproces bestaat uit een aantal fasen. Allereerst wordt uit de ijzeroer/ijzererts 'wolf' gewonnen, een samenklontering van metallisch ijzer, slak en houtskool. Daarna wordt de wolf uitgehamerd, dit houdt in dat door herhaaldelijk verhitten en uitsmeden van de wolf de slak eruitgehaald wordt en het geheel compacter wordt. De laatste fase is het smeden van het ruwe ijzer tot voorwerpen of baren ijzer. Uit de determinatie van de slakken blijkt dat op Noordbargeres II fase één van het proces ontbreekt; slakken die voortkomen uit het smelten van erts zijn hier niet aangetroffen. Op het onderzoeksterrein zijn geen directe aanwijzingen voor ijzerproductie gevonden; de slakken werden immers in twee afvalkuilen aangetroffen. De werkplek van de smid zal zich dus buiten dit terrein hebben bevonden, maar waarschijnlijk niet ver ervandaan.

Het onderzoek op het plein-terrein heeft slechts een deel van de nederzetting blootgelegd. Het is moeilijk te zeggen hoe groot de nederzetting is geweest; er kan alleen gesteld worden dat in de proefsleuven op het entree-terrein geen sporen zijn aangetroffen, dus dat de nederzetting zich niet veel verder naar het westen heeft uitgestrekt. Het is zeer aannemelijk dat de nederzetting zich in noordelijke en oostelijke richting uitgestrekt heeft, aangezien zich tegen de noord- en oostwand van het onderzoeksterrein veel sporen bevonden. Direct ten noorden van het terrein ligt akkerland en indien daar niet te diep geploegd is zouden daar nog sporen te vinden moeten zijn. Het opgravingsterrein grenst aan de oostkant echter aan een fietspad en ten oosten daarvan ligt een grote parkeerplaats, die zeker anderhalve meter dieper ligt dan het opgravingsterrein. De kans op sporen van de nederzetting is hier nihil. Er is overigens niet bekend of destijds bij de aanleg van de parkeerplaats en de bouw van de Holdert sporen zijn gevonden.

NOORDBARGERES III

Drs. M. Essink

Inleiding

Volgend op het archeologisch onderzoek op de terreinen Noordbargeres I en II werd in opdracht van het Noorderdierenpark te Emmen en de NV Waterleidingmaatschappij Drenthe te Assen op het terrein Noordbargeres III een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uitgevoerd door het ARC uit Groningen. Dit onderzoek vond plaats van 28 juni t/m 12 juli 1999. De dagelijkse leiding was in handen van Mevr. Drs. M. Essink; Dr. P.B. Kooi was verantwoordelijk voor de wetenschappelijke leiding.

Ligging van het terrein

Het terrein Noordbargeres III bevindt zich ten westen van bejaardencentrum De Holdert, ten noordwesten van Noordbargeres I en ten zuidwesten van Noordbargeres II (afb. 2). Aan de oostkant wordt het gedeeltelijk begrensd door een nieuw gegraven sloot ten westen van het nieuwe parkeerterrein, aan de zuidkant wordt het begrensd door een graanakker. De oppervlakte van Noordbargeres III bedraagt ca. 160 m bij 240 m.

Het terrein is onderdeel van een waterwingebied van de NV Waterleidingmaatschappij Drenthe (WMD) en is grotendeels in gebruik als grasland. Het overige deel heeft een begroeiing van 'wilde' planten. Een klein perceel van ca. 50 m bij 90 m was ten tijde van het onderzoek bebouwd met biologische graansoorten voor de voeding van dieren in het Noorderdierenpark. Dit perceel kon derhalve niet onderzocht worden. Het oostelijke deel van het onderzochte terrein ligt het hoogst, naar het westen loopt het geleidelijk af richting de voet van de es.

Werkwijze

Er zijn van oost naar west 10 sleuven aangelegd met een breedte van 4 m en een onderlinge afstand van 21 m. De lengte van sleuf 1 t/m 7 is 160 m, de lengte van sleuf 8 t/m 10 bedraagt 60 m. Alle sleuven zijn zuid-noord georiënteerd. Sleuf 8 t/m 10 bevinden zich ten noorden van het perceel met biologisch graan.

Net als bij de hiervoor beschreven onderzoeken op de Noordbargeres ligt het niveau waarop archeologische sporen kunnen worden aangetroffen direct onder het esdek. De hoogtes van het vlak in de sleuven varieert van rond 24,50 m +NAP in het oosten tot rond 23 m +NAP in het westen. Het vlak in de proefsleuven en de waargenomen sporen zijn getekend en gewaterpast. Een aantal sporen is onderzocht door middel van coupes. Vondsten, voornamelijk scherven van aardewerk, zijn verzameld. Er is één monster genomen uit de vulling van een slootje of greppel (WP 2, spoornr. 64, vondst-/monsternr. 24/1).

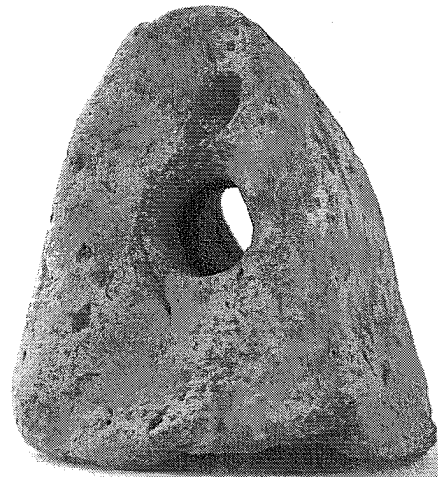
RESULTATEN

Over het geheel genomen zijn er tijdens het proefsleuvenonderzoek op het terrein Noordbargeres weinig archeologische sporen en vondsten aangetroffen. Er zijn weinig duidelijke sporen, veel van de sporen zijn mogelijk natuurlijke verschijnselen. Tussen de sporen is niet of nauwelijks enig verband te ontdekken. In westelijke richting worden de sporen steeds geringer in aantal.

In de proefsleuven bevinden zich grote delen met recente versterking door spitten (aanleg van het esdek) of ploegen. Ook is er sprake van veel bioturbatie (versterkingen in de bodem veroorzaakt door werking van dieren en planten). Het gevonden aardewerk stamt voor het grootste deel uit de Laat-Romeinse tijd, daarnaast is er ook wat aardewerk aangetroffen uit de Vroege Middeleeuwen. Ondanks het vrij magere resultaat, kan er toch een aantal vondsten besproken worden.

In WP 1 werd tegen het oostprofiel een donkere ronde verkleuring aangetroffen met veel houtskool erin (spoonr. 7), een haardkuil met een diameter van 70 cm.

In WP 2 bevond zich een greppel of sloot (spoonr. 64) met daarin een conisch weefgewicht met één gat (vondstnr. 28) (afb. 14), wat scherven aardewerk (vondstnr. 22 en 29) en drie kleine fragmentjes verbrand bot

Afb. 14: Weefgewicht uit greppel/sloot

(vondstnr. 22). De vulling van het spoor bestaat uit esdek, wat duidt op een relatief geringe ouderdom. Het weefgewicht is niet te dateren, aangezien weefgewichten al duizenden jaren in gebruik zijn. Het aardewerk stamt mogelijk uit de Laat-Romeinse tijd (determinatie Drs. J.N. Lanting). Het grootste botfragment is een stukje van een pijpbeen, mogelijk is dit dierlijk (determinatie Dr. H. Buitenhuis)

In WP 3 werd een langwerpige kuil aangetroffen (spoonr. 7) met aan de zuidkant daarvan vier ronde sporen op een rij (spoonr. 3, 4, 5 en 6). Uit deze kuil komt wat aardewerk, waaronder twee randscherven met vingertopindrukken uit de Laat-Romeinse tijd.

In WP 6 werd tegen het oostprofiel een ronde verkleuring (spoonr. 13) aangetroffen met daarin en daar vlak boven in het profiel scherven van aardewerk en stukken verbrand bot (vondstnr. 42). Het bot is afkomstig van een menselijke crematie van één persoon (enkelvoudige crematie) en bevat resten van wervels, pijpbeenderen en mogelijk rib (determinatie Dr. H. Buitenhuis). Het bot is zeer heet verbrand, waardoor het is geschilderd en vervormd. Aangezien het skelet zich in het profiel van WP 6 bevond, is maar een deel van de botresten verzameld.

Het aardewerk dat bij deze crematieresten is gevonden is niet gemakkelijk te dateren; mogelijk is het Laat-Romeins, mogelijk stamt het uit de

Volksverhuizingstijd (5 e eeuw n. Chr.; determinatie Drs. J.N. Lanting). Het is in elk geval niet jonger dan de Volksverhuizingstijd.

CONCLUSIE

Uit het proefsleuvenonderzoek op de Noordbargeres III is gebleken dat zich in de bodem van dit terrein slechts een klein aantal interessante archeologische sporen bevindt. Veel stukken zijn verstoord door spitten en/of ploegen en door bioturbatie. Het onderzoek heeft niet kunnen aantonen dat er op dit terrein bewoning heeft plaatsgevonden. De menselijke crematie uit WP 6 geeft te weinig bewijs voor een mogelijk Laat-Romeins/Vroeg-Middeleeuws grafveld op Noordbargeres III.

Het overgrote deel van het aardewerk dateert waarschijnlijk uit de Laat-Romeinse tijd en rond de Volksverhuizingstijd (mond. med. Drs. J.N. Lanting). Het gaat hier o.a. om aardewerk met verdikt driehoekige rand en om aardewerk versiering van vingertopindrukken in de rand uit de Laat-Romeinse tijd. Dit aardewerk is iets ouder dan het aardewerk van Noordbargeres II. Het gevonden middeleeuwse aardewerk (kogelpot, Pingsdorf) is mogelijk afkomstig uit opgebrachte grond (plaggen etc.) die gebruikt is voor de aanleg van het esdek.

CONCLUSIE VAN NOORDBARGERES I, II EN III

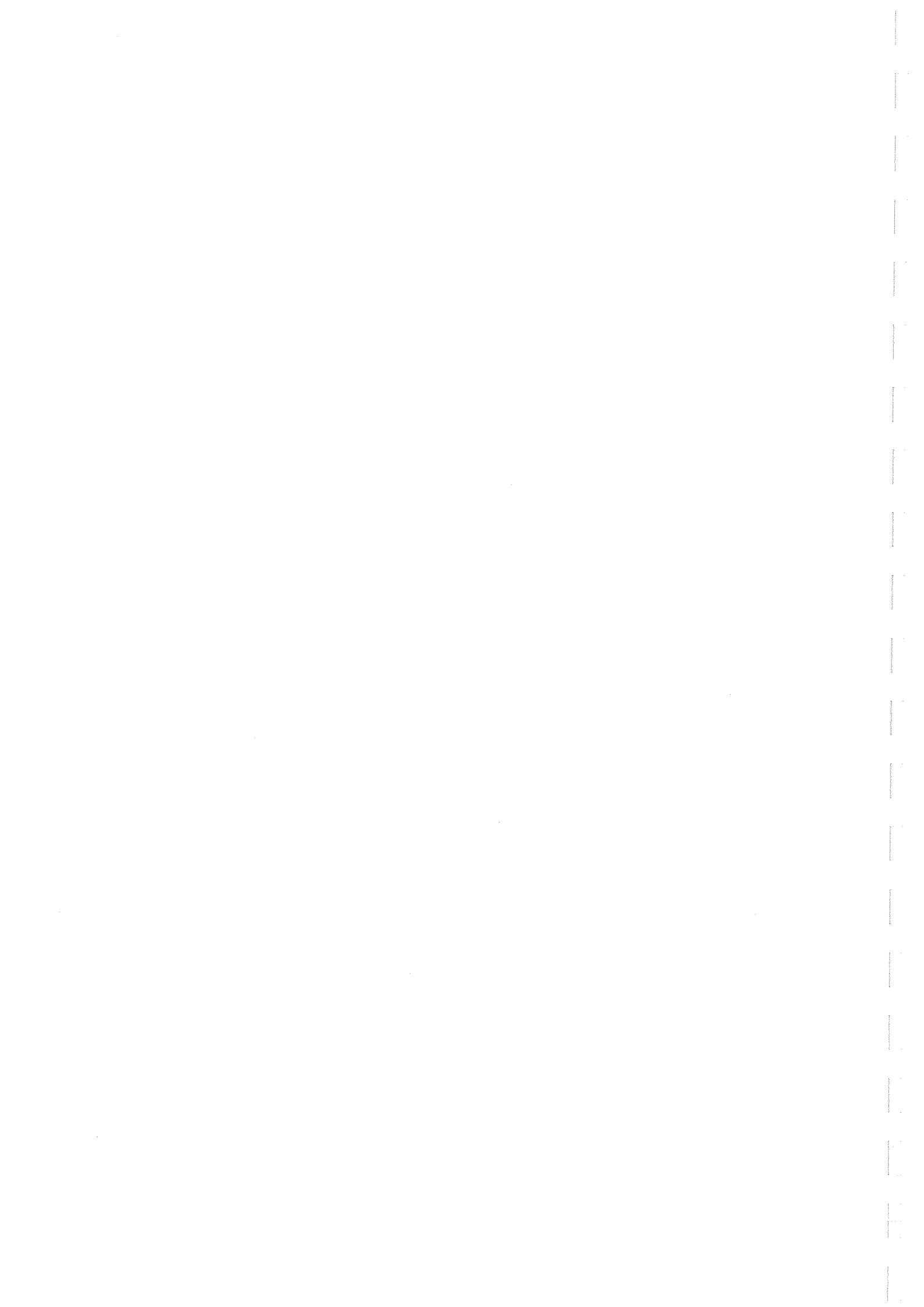
Drs M. J. M. de Wit

De resultaten van het onderzoek op de Noordbargeres leveren een bijdrage aan het beeld van de bewoningsgeschiedenis van Emmen. Te Angelslo en Emmerhout, in het oosten van Emmen, zijn bewoningssporen uit de Bronstijd en de IJzertijd aangetroffen. Het gaat om grote nederzettingen, die in de loop van de IJzertijd verspreid raken over de Celtic fields, het bijbehorende akkerland. Op het Emmerveld, ten noordwesten van Emmen, bevindt zich tevens een Celtic field (Brongers, 1976).

Gezien de bewoningssporen uit de IJzertijd op Noordbargeres I zou het kunnen zijn dat op de Noordbargeres ook een Celtic Field heeft gelegen. Door de aanleg van het esdek in de Middeleeuwen is hiervan echter met het blote oog en op luchtfoto's van het terrein niets te zien.

Onderzoek ten zuiden van Emmen, in Noordbarge op de Hooge Loo en in de Bargermeer, leverde naast een urnenveld bewoningssporen uit de Midden-Bronstijd tot en met de Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen op. Romeinse en Vroeg-Middeleeuwse bewoning bevindt zich dus ook op de Noordbargeres, ten westen van Emmen.

Het algemene beeld van bewoning in Drenthe in de Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen bestaat, naar het voorbeeld van Wijster (van Es, 1967), uit compacte, omheinde nederzettingen met vaste erven. In Emmen lijkt de bewoning uit deze tijd echter meer verspreid te zijn, aangezien deze zowel in Noordbarge als op de Noordbargeres is aangetroffen. De Romeinse en Vroeg-Middeleeuwse bewoning te Emmen heeft meer overeenkomsten met de bewoning te Dalen in deze tijd (Kooi, 1994). Ook hier is geen sprake van een begrensde, afgetekende nederzetting, maar van verspreid liggende huizen en erven. De situatie te Dalen en Emmen in de Romeinse en Vroeg-Middeleeuwse tijd is derhalve afwijkend van het gangbare beeld.

LITERATUUR

Beuker, J.R., e.a., 1993. Wonen & werken. Archeologische Monografieën van het Drents Museum.

J.A. Brongers, 1976. Air photography and celtic field research in the Netherlands. Nederlandse Oudheden 6.

Drenth, E. & Lanting, A.E., 1991. De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enkele voorlopige opmerkingen. Paleo-Aktueel 2, p. 42-46.

Es, W.A. van, 1967. Wijster. A native village beyond the imperial frontier 150-425 AD. Palaeohistoria XI.

Harsema, O.H., 1994. Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.). Paleo-aktueel 5, p. 69-73.

Huijts, C.S.T.J., 1992. De voor-historische boerderijbouw in Drenthe. Reconstructiemodellen van 1300 vóór tot 1300 na Chr. Stichting Historisch Boerderij-onderzoek.

Kooi, P.B., 1991/1992. Project Peelo. Het onderzoek in de jaren 1977, 1978 en 1979 op de es. Palaeohistoria 33/34, p. 165-285.

Kooi, P.B., 1994. Een opgraving op de Westakkers te Dalen. Nieuwe Drentse Volksalmanak 111, p. 131-145.

Modderkolk, F., 1970. De oudste smeedijzerindustrie. Ook overblijfselen in de provincie Drenthe. Nieuwe Drentse Volksalmanak 87, p. 97-106.

Ufkes, A & Schoneveld J., 1998. Een booronderzoek op de Noordbargeres bij Emmen, Drenthe. ARC-Publicaties 23.

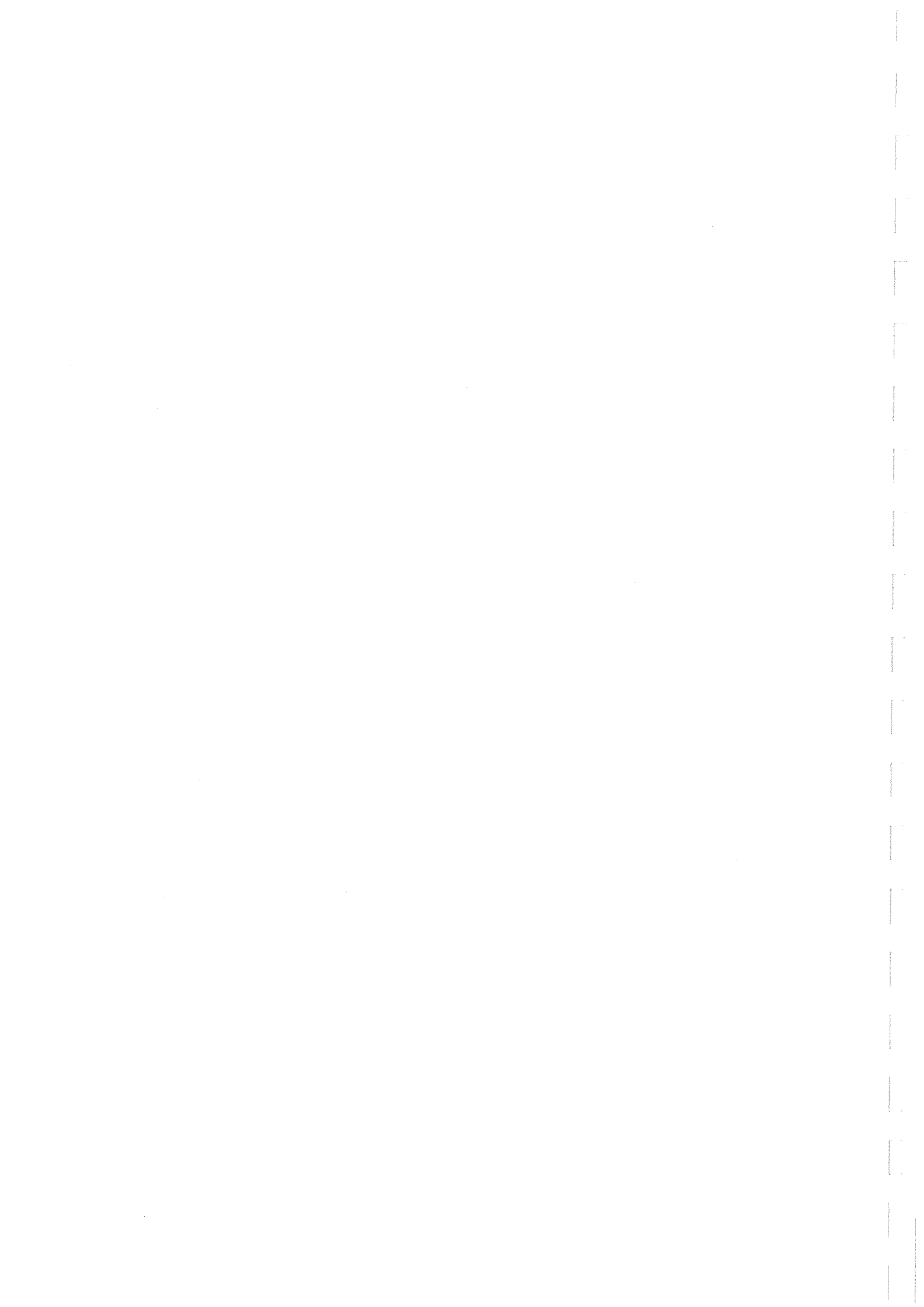
Waterbolk, H.T., 1973. Odoorn im frühen Mittelalter. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 8, p. 25-89

Zeist, W. van, 1976. Two early rye finds from the Netherlands. Acta Botanica Neerlandica 25 (1), p. 71-79.

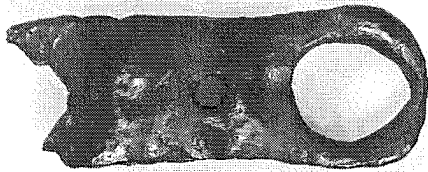
AFBEELDINGEN

1. Ligging van Emmen
2. Het onderzoeksgebied op de kaart van het bestemmingsplan Noordbargeres
3. Noordbargeres I; de ligging van de proefsleuven met de belangrijkste sporen
4. Standvoetbeker uit EGK-graf (foto: ARC)
5. Vuurstenen bijltje uit EGK-graf (foto: ARC)
6. Standvoetbekertjes uit EGK-kindergrafje (foto: ARC)
7. Transversaal pijlpuntje uit EGK-kindergrafje (tek. J.B. Huizenga)
8. Overzicht noordoosthoek Noordbargeres I
9. Profiel van Angelsaksisch potje uit hutkom II (foto: ARC)
10. Noordbargeres II; de ligging van de werkputten met de belangrijkste sporen
11. Reconstructie van een haard uit Huckhoe, Northumberland (uit: Tylecote, 1986, fig. 85)
12. 5e-eeuws potje uit afvalkuil (foto: ARC)
13. Plaatsen in Zuidoost Drenthe waar ijzerslakken zijn aangetroffen (uit: Modderkolk, 1970, fig. 1)
14. Weefgewicht uit greppel/sloot (foto: ARC)

BIJLAGE I

Drs. C.G. Koopstra, Beschrijving van de metalen voorwerpen uit de opgraving Noordbargeres, Gem. Emmen.

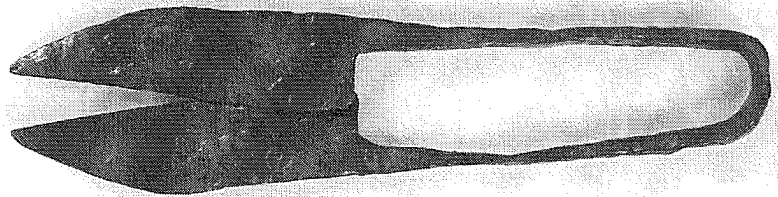
Vondstnummer 109 betreft een ring waaraan twee plaatjes gesmeed zijn die doorboord of doorklonken zijn. Tussen deze plaatjes heeft een leren riem gezeten die moet zijn vastgezet met een kleine klinknagel. Een deel van de ring (het uiteinde van het voorwerp) is zeker de helft dunner dan de rest. Dit wijst op slijtage, veroorzaakt door een ijzeren⁵ ring en of ketting. Dergelijke slijtage ontstaat door langdurig en intensief gebruik in combinatie met grote trekkracht. Mogelijk betreft het een kledingaccessoire dat bevestigd heeft

Afb. 15: Ring met twee aangesmede plaatjes

gezet aan een kledingriem en waaraan iets zwaars gehangen heeft. Waarschijnlijker echter is dat we hier te maken hebben met een onderdeel van paardetuig, bijvoorbeeld een verbindingsstuk tussen bit en teugels.

De knijpschaar (vondstnummer 20) die gevonden is in dezelfde hutkommen als het eerder beschreven ijzeren voorwerp (109) valt qua vorm en grootte te vergelijken met scharen die veelal worden aangetroffen in grafcontext in de periode van de vierde tot en met de zevende eeuw na Christus.

Afb. 16: Knijpschaar

Uit de werken van Menghin en Böhme valt af te leiden dat de vierde/vijfde eeuws scharen kleiner dan de Merovingische scharen. Zo zijn de exemplaren uit de vierde/vijfde eeuw tussen de 7 en de 15 centimeter groot. De grootte van Merovingische scharen varieert tussen de 16 en 25 centimeter (Menghin 1983, Böhme 1974). De vorm blijft gedurende de gehele periode, vrijwel onveranderd, uitzonderingen daargelaten.

De schaar die in Noordbargeres gevonden is heeft een lengte van 13,7 centimeter en valt dus qua grootte te dateren in de vierde/vijfde eeuw. De scharen worden zowel in mannen- als in vrouwengraven teruggevonden, vaak in combinatie met een pincet. Deze regelmatig voorkomende combinatie (soms in één en dezelfde buidel) wijst wat

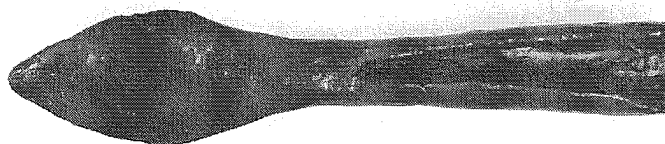
⁵ Gezien de mate van slijtage kan gesteld worden dat de ring en of ketting die aan het voorwerp heeft vastgezet van een even hard of harder materiaal moet zijn vervaardigd. Deze ring en of ketting kan dus alleen ijzer of staal zijn geweest.

betreft de functie van de schaar, meer in de richting van persoonlijk verzorging, dan bijvoorbeeld het knippen van schaapswol. Met een kleine schaar is de dichte vacht van schapen zeer moeilijk te knippen. Waarschijnlijk werd dit exemplaar, gezien zijn relatief geringe afmeting, gebruikt voor het knippen van eigen haar.

In spoor 298 werd een ijzeren pijlspits aangetroffen. De bladvorm van de spits en het type schacht doen vermoeden dat we hier te maken hebben met een vierde/vijfde eeuwse pijlpunt. Vergelijkbare pijlpunten zijn aangetroffen in Germaanse en Angelsaksische graven uit deze periode. Vooral de 'gekliefde' schacht is zeer kenmerkend (Menghin 1983). Dit schachttype schacht is in deze periode tevens te vinden bij de Angelsaksische speer- en lanspunten (Swanton 1974).

Afb. 17: IJzeren pijlspits

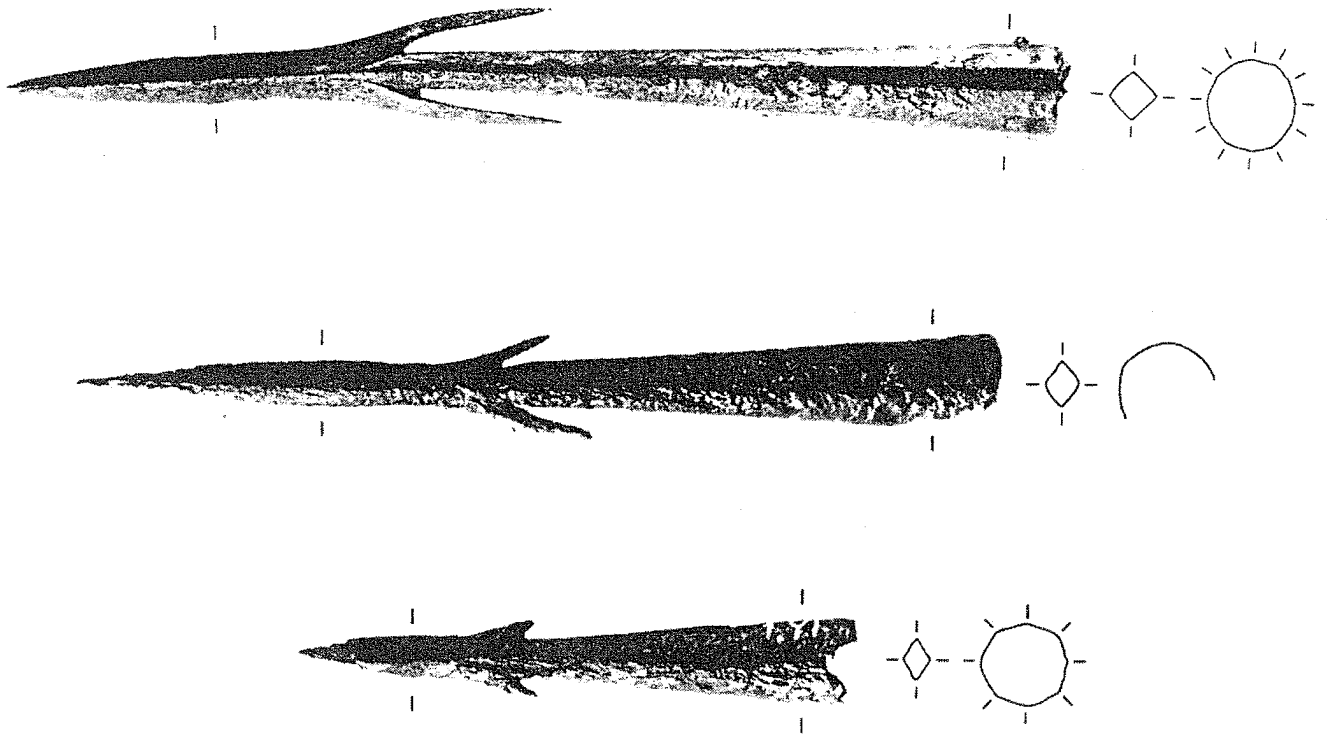
In een brandlaag in spoor 130 bevond zich een speerpunt met een lengte van 12,9 centimeter. Het is een speerpunt met een punt die vierhoekig is in doorsnee. De speerpunt heeft twee weerhaken en de schacht is in tegenstelling tot de pijlpunt (uit spoor 298) ongeklieft.

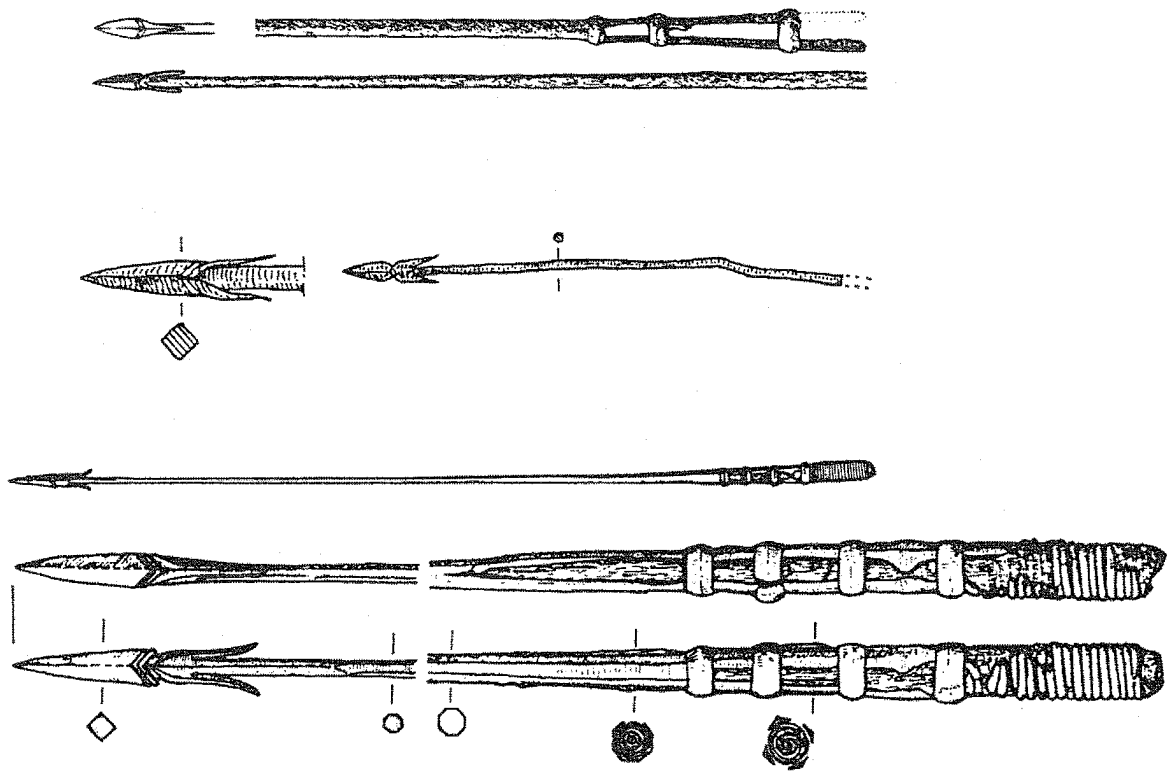
Afb. 18: Speerpunt met weerhaken

Speerpunten met weerhaken verschijnen vanaf de derde eeuw in Noord-germaanse graven (Swanton 1974). De vroegste vorm wordt gekenmerkt door een plat blad en breeduitlopende weerhaken. In de vijfde eeuw verschijnt een type speerpunt met een punt die vrijwel vierkant is in doorsnee en waarbij de weerhaken min of meer parallel langs de steel lopen. Deze vijfde eeuwse speerpunten, ook wel ango's genoemd, hebben echter een lange ranke steel, een gekliefde schacht en zijn meestal langer dan een meter (afbeelding (19)).

Afb. 19: Speerpunten, 5e eeuwse angos, uit: Ilkjaer 1990, Tafelband, Tafel 218.

Afb. 20: Speertype 9, uit: Menghin 1983, p. 224, 228 en 242

Hoewel de speerpunt van de Noordbargeres wat betreft de vierkante punt (in doorsnede) en de weerkhaken lijkt op dit vijfde eeuwse Germaanse type moeten we parallelen voor een speer met een ongekliefde schacht elders zoeken. Speerpunten met weerhaken en een dergelijke schacht vinden we al vanaf de eerste eeuw na Chr. in Scandinavië. In totaal zijn dertien types van deze speren bekend (Ilkjaer 1990). Zes van de dertien types hebben een bijna vierkante punt in doorsnede. De speerpunt uit noordbargeres lijkt zeer sterk op speertype 9 (afbeelding (20)), een type dat te dateren valt in de vierde/ vijfde eeuw na Chr. (Hines 1989).

Mogelijk hebben we te maken met een speerpunt die afkomstig is uit Scandinavië. We moeten echter ook rekening houden met de mogelijkheid dat het hier gaat om een lokaal vervaardigd produkt dat qua vorm sterk door het Scandinavisch vormenrepertoire beïnvloed is.

De speerpunt kan op basis van het bovenstaande gedateerd worden in de vierde/vijfde eeuw.

LITERATUUR:

Böhme, H.W., 1974. Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts, Münchner Beiträge zur Vor und Frühgeschichte, Band 19.

Hines, J., 1983. The military context of the *adventus Saxonum* : some continental evidence, Weapons and warfare in Anglo-saxon England, Chadwick Hawkes, S. (ed.), Oxford University Committee for Archaeology Monografie nr. 21, p. 25-48.

Ilkjaer, J. 1990. Illerup Adal, Die Lanzen und Spehre, Jutland Archaeological Society Publications XXV.

Menghin, W., 1983. Das Schwert im frühen Mittelalter, Stuttgart

Swanton, M.J., 1974. A corpus of pagan Anglo-saxon speartypes., British Archaeological Reports 7

AFBEELDINGEN

15. IJzeren ring met twee aangesmede plaatjes (foto ARC)
16. Schaartje uit hutkom II (foto: ARC).
17. IJzeren pijlpunt uit afvalkuil (foto ARC)
18. Speerpunt met weerhaken uit afvalkuil (foto: ARC)
19. Speerpunten, 5e eeuwse angos (uit: Ilkjaer 1990, tafelband, Tafel 218)
20. Speertype 9 (uit: Menghin 1983, p.224, 228 en 242)

BIJLAGE II

Dr. Ingelise Stuijts, Het houtskoolonderzoek op de Noordbargeres, Gemeente Emmen

INLEIDING

Methodiek

Tijdens de opgravingen aan de Noordbargeres is houtskool geborgen uit enkele hutkommen en ijzersmeltoven, allen daterend uit de 5e eeuw AD. Het materiaal is bekeken en grof gesorteerd onder een stereo-microscop (Nikon) bij een vergroting van 40 keer. Voor identificatie is gebruik gemaakt van een opvallend lichtmicroscop (Olympus) bij vergrotingen van 100 en 200 x. Voor identificatie zijn, afgezien van eik, de meeste brokjes gebroken. Van elke houtsoort zijn de kwantiteit (aantal brokjes) en hoeveelheid (milliliters) gemeten. Bovendien is genoteerd na hoeveel brokjes een nieuwe houtsoort is gevonden (N-curve, zie bijlage figuren)

RESULTATEN

Houtsoorten en herkomst

Alle houtskoolmonsters bevatten eik. Dit is bovendien de dominante houtsoort. Alleen in hutkom 146 is dit niet het geval, maar dit monster bevat zeer weinig fragmenten. De voorkeur voor eik geeft aan, dat deze houtsoort in ruime mate ter plekke aanwezig was, omdat brandhout meestal lokaal wordt verzameld. Eik is bovendien goed brandhout.

Naast eik zijn een reeks van andere houtsoorten in de hutkommen aanwezig, zoals els, berk, hazelaar, iep, sleedoorn, wilg en het wilde appel-type hout. In de ijzersmeltovens zijn bovendien esdoorn en hulst aanwezig.

De meeste houtsoorten groeien in droge omstandigheden (eik, hazelaar, iep, esdoorn). Els en wilg zijn houtsoorten die natte omstandigheden prefereren, zoals oeverwallen. Sleedoorn en hulst zijn soorten die vaak in heggen worden gebruikt. Hulst prefereert kalkhoudend vochtig zand. De stekels van sleedoorn en de scherpe tanden van de hulstbladeren zijn geen belemmering voor hun gebruik; uit historische bronnen is bekend, dat hulst vaak als veevoer werd gebruikt (Rackham 1995). Takken van sleedoorn worden nog steeds gebruikt om vee uit jonge boomaanplant te houden of om een ondoordringbare haag te maken. Beide houtsoorten zullen algemeen zijn geweest rondom een nederzetting.

Opvallend is de afwezigheid van es. Deze houtsoort zal zeker lokaal aanwezig zijn geweest. Es levert het beste brandhout en kan zowel nat als droog worden gebruikt. Toch wordt de eik in prehistorische context meestal verkozen boven es. Waarschijnlijk werd es elders gebruikt in de nederzetting.

Ijzersmeltovens (Figuur 2)

De belangrijkste warmtebron voor de oven was eikenhout. Dit was meestal goed gegroeid hout. Enkele resten van takhout zijn aanwezig met lichte vraat door insecten (schorskevers etc.). Deze takken kunnen als aanmaakhout gemengd met de overige takken van els, berk, hazelaar, hulst en sleedoorn in de ovens zijn gebracht. De meeste takresten zijn sterk aangevreten, wat erop duidt dat dit hout niet vers was; het betreft verzameld takhout op bosbodems of veeleer opslagmateriaal.

Het esdoornhout is traag gegroeid, wat duidt op marginale groeiomstandigheden. Dit hout vertoont geen vraat.

In de ijzersmeltovens zijn enkele fragmenten versinterd, wat duidt op een hoge verbrandingstemperatuur. In vondstnummer 122/15 zijn enkele fragmenten als het ware gepoft, waarbij de celwanden uiteenwijken. Dit gebeurt vaak bij vers hout, waar vocht in de celwanden door de hoge temperaturen 'ontploft'. Mogelijkerwijs is een deel van het gebruikte hout daarom in verse staat verbrand.

Een deel van het residu (niet bekeken materiaal) bevat gesmolten materiaal, waarschijnlijk van verbrande stenen. Het residu bevat versinterd materiaal dat niet op soort kan worden gebracht, maar ook afdrucken van organisch materiaal zoals grassen, helaas in fragmentarische staat. Wellicht dat hooi of stro ook als brandstof diende.

Hutkommen (Figuur 3)

In de meeste hutkommen is eik de belangrijkste houtsoort. Het materiaal is van gemengde herkomst; zowel traag gegroeid als snel gegroeid hout is gebruikt. Het meeste eikenhout is niet afkomstig van takken, hoewel in hutkom 287 enkele jonge takken van 4 respectievelijk 5 jaar aanwezig zijn. In het algemeen is de els zeer sterk aangevreten. Dit hout is dus niet vers gebruikt, maar betreft hetzij afvalmateriaal hetzij opslagmateriaal. Het meeste andere materiaal is in redelijk goede conditie.

In hutkom 209 is een 2-jaar oude tak van iep gevonden. De iep kan lokaal hebben gegroeid op voedselrijke bodems met eik en es. Anatomisch wijkt het houtskool af van referentiemateriaal; grote vaten ontbreken. Toch zijn andere kenmerken voldoende aanwezig om het als iep te bepalen.

CONCLUSIES

In Noordbargeres II is voornamelijk eik als brandstof gebruikt. Dit hout is meestal niet als takhout gebruikt. Een deel van de eik is in verse staat verbrand.

Naast eik zijn een reeks aan andere houtsoorten gebruikt, die meestal lokaal kunnen worden geplaatst, op droge zandgronden. Els en wilg daarentegen zullen in vochtiger

omstandigheden zoals langs een beek hebben gegroeid. Afgezien van eik zijn de meeste andere soorten niet vers gebruikt, maar verzameld of afkomstig van opslag, waarbij afbraak door insecten al geruime tijd bezig was.

LITERATUUR

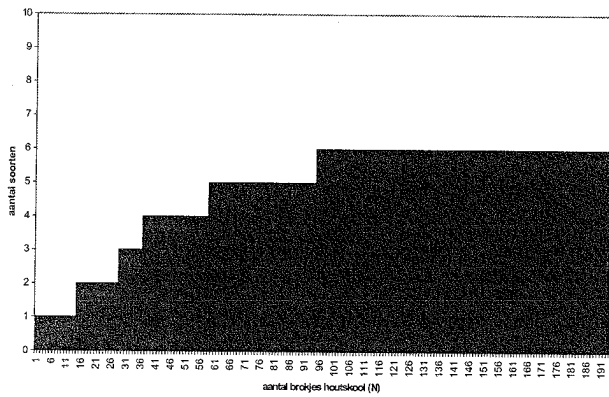
Rackham, O. 1995 Trees and Woodland in the British Landscape. Weidenfeld & Nicholson, London

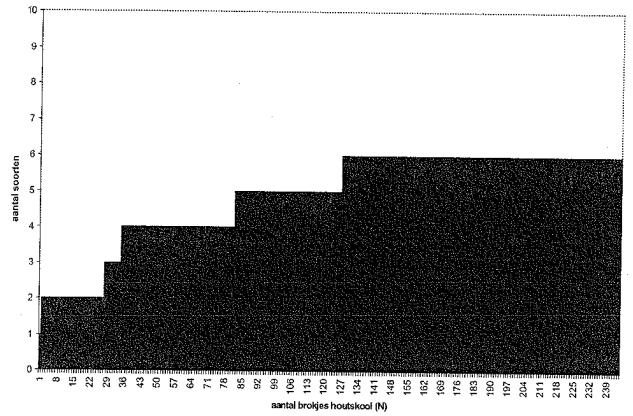
FIGUREN EN TABELLEN BIJ BIJLAGE III

N-CURVES

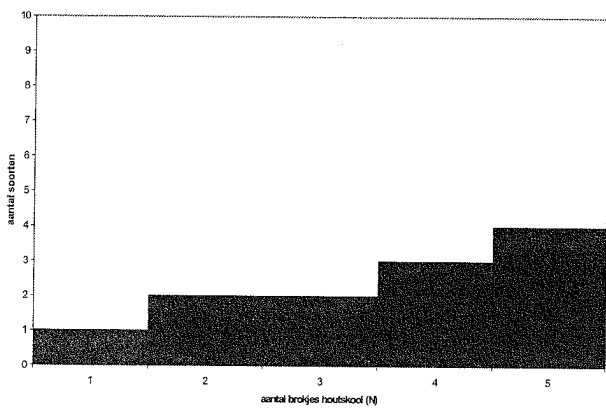
N-curve ijzersmeltoven 122/15

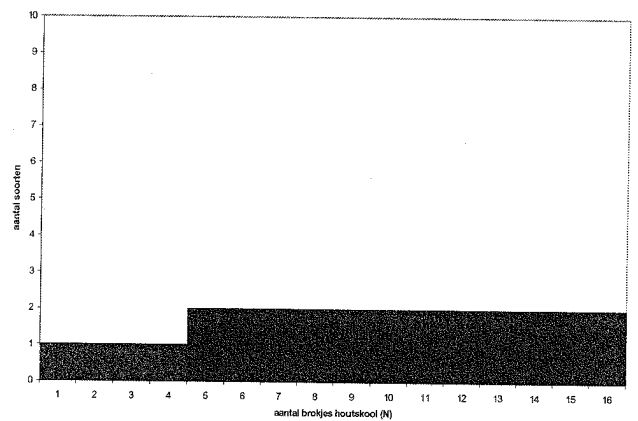
N-curve ijzersmeltoven 111/14

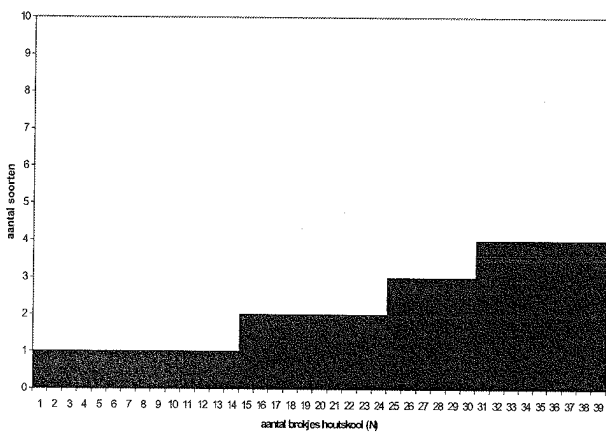
N-curve hutkom 146 NW kwadrant

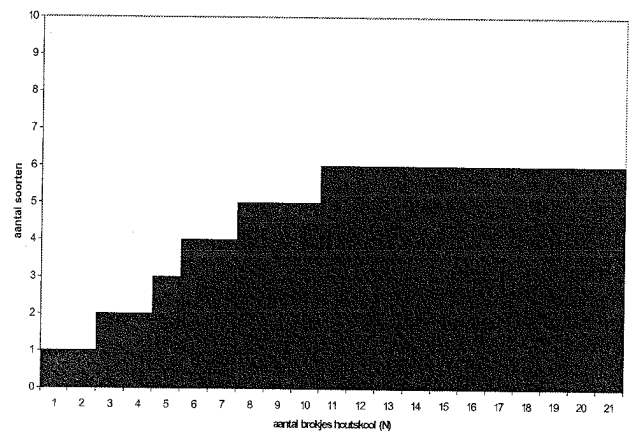
N-curve hutkom 93

N-curve hutkom 287

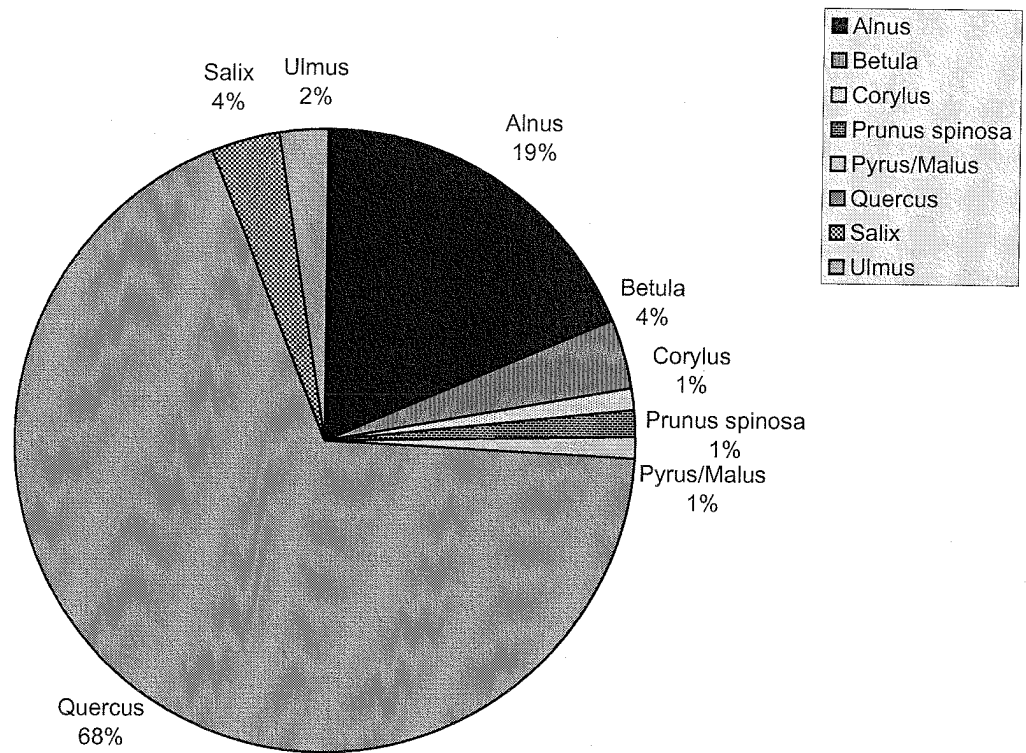

N-curve Hutkom 209

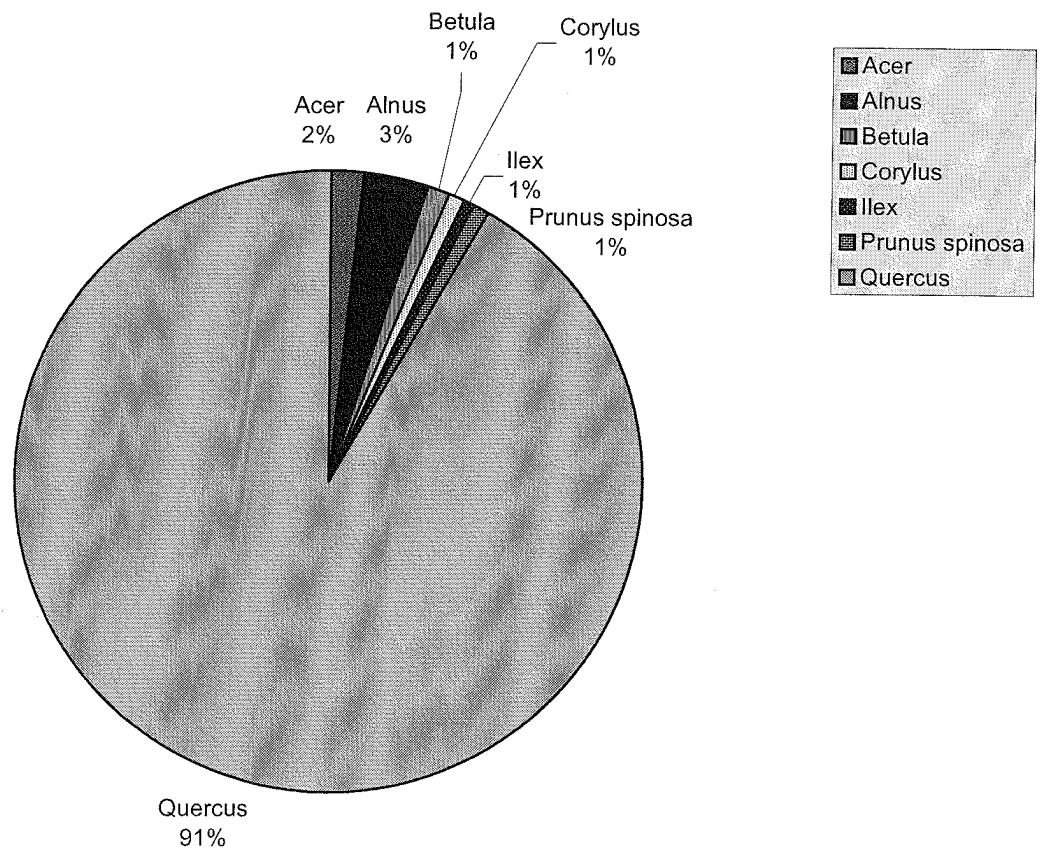

Figuur 1 Noordbargeres II frequentie houtskool hutkommen

Figuur 2 Noordbargeres II frequentie houtskool ovens

HOUTSKOOL

77/11	Hutkom 146	NW kwadrant	
Alnus	2x	1 ml	goede groei, veel vraat
Betula	1x	2 ml	goede groei
Quercus	1x	1 ml	goede groei
Prunus spinosa	1x	1 ml	goede groei, zeer sterke vraat
104/12	Hutkom 209	NO kwadrant	
Alnus	2x	1 ml	goede groei, veel vraat
Betula	2x	1 ml	goede groei
Corylus	1x	1 ml	goede groei
Quercus	12x	7 ml	geen rondhout, goede groei 75%, trage groei 25%
Salix	2x	1 ml	goede groei
Ulmus	2x	1 ml	tak, goede groei, 2 jaar, niet typisch: geen grote vaten
111/14	ijzersmelt oven		
Alnus	8x	5 ml	sterke vraat
Betula	3x	1 ml	sterke vraat, tak 1x
Corylus	2x	2 ml	sterke vraat, 1 tak
Ilex	2x	1 ml	
Prunus spinosa	4x	1 ml	sterke vraat
Quercus	225x	225 ml	40% goede groei, 40% medium, 20 % trage groei 2 tak, enkele fragmenten met lichte vraat, deels versinterd en pof
residu		15 ml	
122/15	ijzersmelt oven		
Acer	7x	2 ml	trage groei
Alnus	7x	3 ml	zeer veel vraat
Betula	2x	1 ml	zeer veel vraat
Corylus	1x	1 ml	zeer veel vraat
Ilex	1x	1 ml	vraat
Quercus	175 x	60 ml	vooral goede groei, deels pof
residu organisch		30 ml	versinterd materiaal, deels houtskool, deels
139/16	Hutkom 287	ZW kwadrant	
Alnus	2x	0,5 ml	veel vraat, goede groei
Pyrus/Malus	1x	0,5 ml	goede groei
Quercus	35x	15 ml	85% goede groei, 15% trage groei 2x tak, 4 resp. 5 jaar, rest geen rondhout
Salix	1x	0,5 ml	versinterde tak, veel vraat
147/18	Hutkom 93	ZW kwadrant	
Alnus	9x	5 ml	zeer veel vraat, goede groei, geen rondhout
Quercus	7x	3 ml	geen rondhout, evenveel goede als trage groei

HOUTSOORTEN

Acer	esdoorn
Alnus	els
Betula	berk
Corylus	hazelaar
Ilex	hulst
Quercus	eik
Prunus spinosa	sleedoorn
Pyrus/Malus	wilde appel-type (omvat ook wilde peer, lijsterbes en meidoorn)
Salix	wilg
Ulmus	iep

BIJLAGE III

Tabel I: IJzerslakken

Nr.	put	vlak	spoor	gewicht (gr)	beschrijving
121	8	1	125	331	5 smeltslakken, waaronder een met geribde indrukken die van een tang afkomstig kunnen zijn
121	8	1	125	155	haardwand met deel bodem van haard
121	8	1	125	40	compacte slak
110	6	1	78	1407	24 haardwand
110	6	1	78	1300	haardwand met bodem en tuyère gat
110	6	1	78	615	haardwand met deel tuyère gat
110	6	1	78	157	rand van haardwand
110	6	1	78	42	3 smeedslakken
110	6	1	78	741	6 dunne, platte slakken, licht plano-convex
110	6	1	78	1207	38 smeltslakken
110	6	1	78	114	2 smeltslakken met steen inclusie
110	6	1	78	5	smeltslak met aardewerk inclusie
110	6	1	78	3	versinterd stuk aardewerk

TABEL 2: IJzeren voorwerpen

Nr.	put	vlak	spoor	gewicht (gr)	beschrijving
20	5	1	42	1	klein plat stukje
20	5	1	42	9	deel schartje(71,2x21,3x1,6 mm)
20	5	1	42	10	deel schartje(79,9x19,6x1,4 mm)
20	5	1	42	9	plat voorwerp met een uiteinde omhoogstekend (70x12x2,4)
20	5	1	42	7	plat voorwerp met een uiteinde omhoogstekend (60,4x13,5x2,8)
34	5	2	41	9	staafje in smeedslak
82	9	1	130	48	holle staaf met punt en vleugels, begint rond maar bij punt is de staaf vierkant: een lanspunt voor visvangst (130,7x17,3-6,7 mm)
89	9	1	127	1	plat stukje
101	11	1	272	4	nagel met kleine kop (kop 10x10 mm, lengte 34,6 mm)
109	11	1	278	14	plat voorwerp met gat aan een uiteinde (50,5x20,9x4,5-7,4 mm), onderdeel paardentuig
110	6	1	78	5	stukje
110	6	1	78	15	stukje

110	6	1	78	9	stukje
121	8	1	125	7	plat stukje
121	8	1	125	2	kleine nagel (kopplaat 18,8x15,9 mm, lengte 15,5 mm)
121	8	1	125	20	grote nagel (mogelijk scheepsnagel) (kopplaat 30,4x29,9 mm, lengte 32,2 mm)
135	3	2	287	8	plat stuk
142	13	1	298	25	holle staaf met plat uiteinde, pijlpunt (80x13,3-21,9x13,1-6 mm)

BIJLAGE IV

documentatie

dagrapporten:

M. de Wit: maandag 1 maart – woensdag 24 maart 1999
                     maandag 19 april – woensdag 12 mei 1999
                     maandag 7 juni – vrijdag 18 juni 1999

M. Essink: maandag 28 juni – maandag 12 juli 1999

tekeningenlijst: GIACOMO, RUG

Noordbargeres I: GIACOMO, RUG

fotolijst: GIACOMO, RUG

verblijfplaats van de vondsten & documentatie

De documentatie bevindt zich in het archief van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) van de Rijksuniversiteit Groningen, Poststraat 6, 9712 ER Groningen. De vondsten zijn afgeleverd bij het Provinciaal Archeologisch Depot te Nuis onder opgravingsnummer 66, in totaal drie dozen.

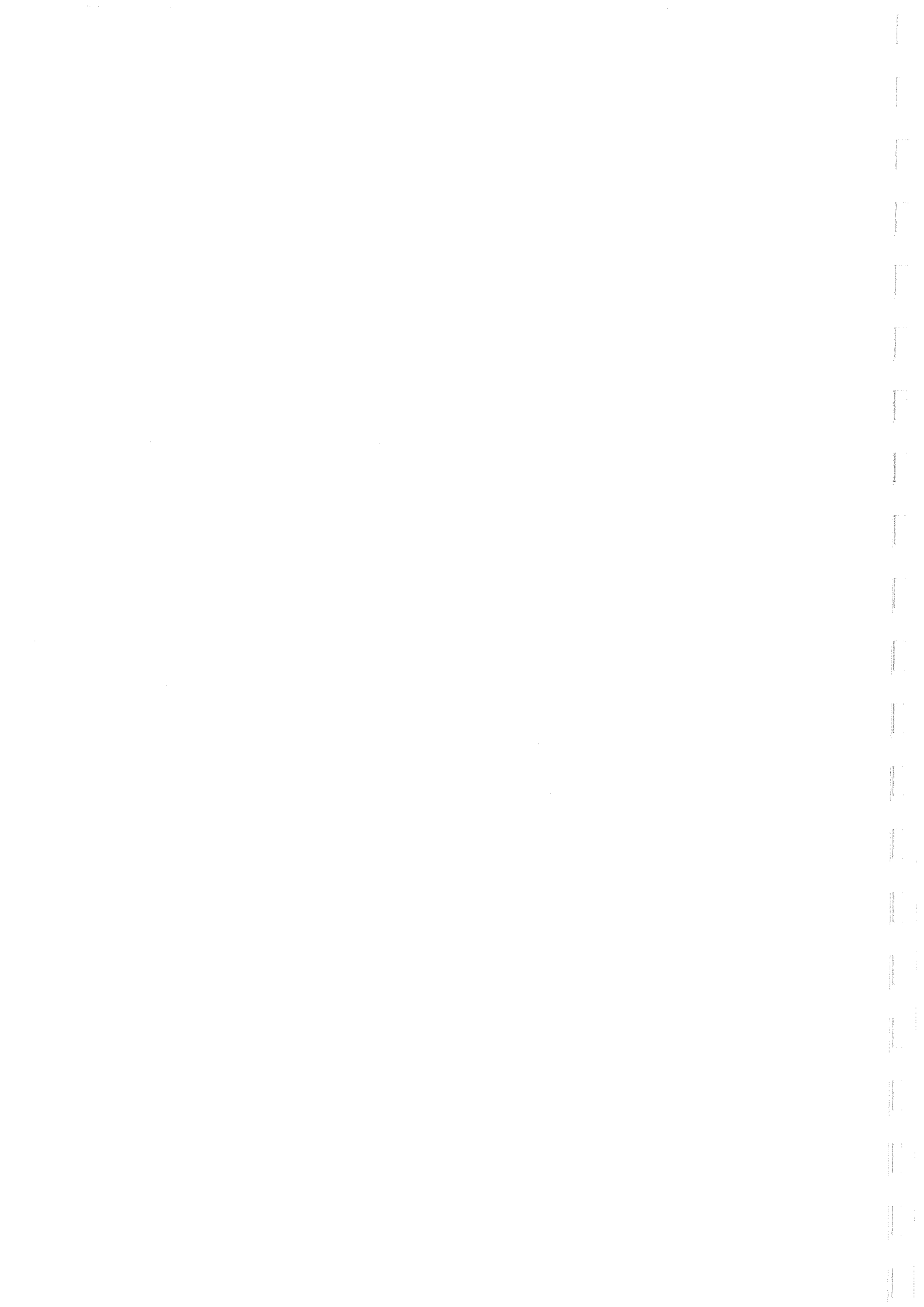

ARC-Publicaties

- 1 A. Ufkes, 1996. *Het archeologisch onderzoek van het "Blokhuys" te Stavoren, Gem. Nijefurd, Friesland.*
- 2 M. Essink & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologische waarneming in het Oldenklooster, Kloosterburen (Gem. De Marne).*
- 3 A. Ufkes, 1997. *Archeologisch naonderzoek van het "Blokhuys" te Stavoren, Gem. Nijefurd, Friesland.*
- 4 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek ten noorden van het kasteelterrein van Selwerd, Gem. Groningen.*
- 5 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek op het kloosterterrein van Selwerd, Gem. Groningen.*
- 6 M.J.L.Th. Niekus & J. Schoneveld, 1997. *De mesolithische vindplaats S1 te Wildervanksterdallen, Gem. Stadskanaal, Groningen.*
- 7 M.J.L.Th. Niekus & J. Schoneveld, 1997. *De mesolithische vindplaats NP3 te Wildervanksterdallen, Gem. Stadskanaal, Groningen.*
- 8 Y. Dijkstra & J. Schoneveld, 1997. *Een booronderzoek te Norg, Gem. Roden-Norg, Drenthe.*
- 9 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek in het tracé van de Afvalwaterleiding-Veendam bij Muntendam, Gem. Menterwolde, Groningen.*
- 10 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Archeologische waarnemingen tijdens een hydrologisch onderzoek op drie wierden: Fransum, Kenwerd en Beswerd, Prov. Groningen*
- 11 J. Schoneveld, 1998. *De roes en roesmiddelen in het Oude Egypte. Een radio-reportage.*
- 12 M.J.L.Th. Niekus, 1998. *Een aanvullende archeologische inventarisatie (A.A.I.) in het landinrichtingsgebied Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën: Deelgebied Oude Veenkoloniën, Herverkavelingsblok III.*
- 13 M.J.L.Th. Niekus, 1998. *Een aanvullende archeologische inventarisatie (A.A.I.) in het landinrichtingsgebied Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën: Deelgebied Oude Veenkoloniën, Herverkavelingsblok IV.*
- 14 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een archeologisch onderzoek naar de fundamenten van het westelijk schathuis van de borg Ewsum bij Middelstum, Gem. Loppersum, Groningen.*
- 15 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een boorcampagne op Wierhuizen, Gem. Appingedam, Groningen.*

- 16 M.J.L.Th. Niekus & A. Ufkes, 1998. *Archeologische inventarisatie in de "Kraanlanden" op de geplande uitbreiding van het golfterrein bij Gasselternijveen, Gem. Aa en Hunze, Drenthe.*
- 17 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een archeologisch onderzoek in het centrum van Sneek, Friesland.*
- 18 H. Buitenhuis, L. Bartosiewicz & A.M. Choyke, ed., 1998. *Archaeozoology of the Near East III, Proceedings of the third international symposium on the archaeozoology of southwestern Asia and adjacent areas.*
- 19 Y. Dijkstra, 1998. *Archeologisch onderzoek van middeleeuwse bewoningssporen bij AZC 'Fivelhörn', Gem. Ten Boer, Groningen.*
- 20 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een archeologisch onderzoek naar het verdwenen dorp Houwingeham bij Nieuweschans, Prov. Groningen.*
- 21 A. Ufkes, 1998. *Een verkennend archeologisch onderzoek naar de locatie van de Ballerkuil bij Balloo, gem. Aa en Hunze, Drenthe*
- 22 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een archeologisch onderzoek in de terpzool Berg Sion bij Dokkum, Gem. Dongeradeel, Friesland*
- 23 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998. *Een booronderzoek op de Noordbargeres bij Emmen, Drenthe.*
- 24 K. Bosma, 1998. *Stavoren in de Volle Middeleeuwen. Een onderzoek naar Stavoren als handelsnederzetting in de 12de en 13de eeuw, met speciale aandacht voor de middeleeuwse keramiek.*
- 25 I-L.M. Stuijts & G.J. de Roller, 1999. *Een palaeo-botanisch onderzoek bij Hempens-Teerns, Gem. Leeuwarden.*
- 26 M. de Wit, 1999. *Een archeologisch onderzoek op de Noordbargeres te Emmen, Prov. Drenthe.*

Centrum voor
Archeologische
Research &
Consultancy

ARC

Archaeological Research &
Consultancy

Poststraat 6
9712 ER Groningen
The Netherlands
Telefoon (050) 363 67 23
Telefax (050) 363 69 92
e-Mail: j.schoneveld@let.rug.nl

ARC, het facilitair bedrijf van het Groninger Instituut voor Archeologie verzorgt archeologische inventarisaties, archeologisch onderzoek en voert grote opgravingen uit.

ARC bundelt 75 jaar ervaring op het terrein van de archeologie, de paleobotanie, de archeozoölogie en de fysische antropologie.

ARC adviseert op het gebied van planologie, beleid, cultuurtoerisme, en landschapsarcheologie.

ARC staat voor archeologisch onderzoek op elk gebied en op maat.